चांदोबा

एप्रिल १९८१

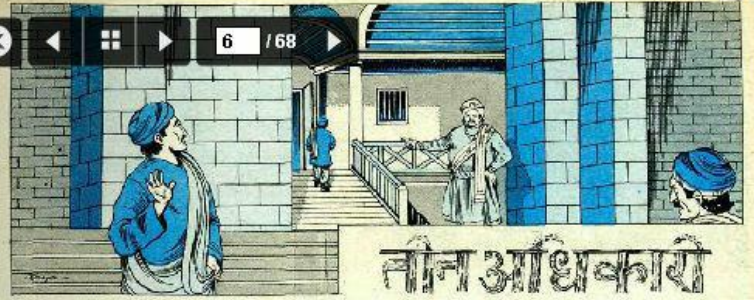

श्री स. न. गद्रे

प्र. : भारतातले आदि निवासी द्राविड होते असे म्हणतात व नव्हते असेही म्हटले जाते. तुमचं काय मत आहे या बाबतीत ?

उ. : आज आपण ज्यांना मानव जाती मानतो ३०-४० हजार वर्षांपूर्वी त्या नव्हत्या म्हणे तरी एवढे खरे की भारतात वानर जातीचा वानराची लक्षणे सोडून वनमाणूस रूपात बदल झाला. उदाहरणार्थ (१४० लक्षवर्षांपूर्वीचे) रामा पितिकस या एका कारणावरून आपल्या देशात राहणाऱ्या आदि मानवांना एका विशिष्ट जातीचे,–'द्राविड' हे नाव देणे योग्य होणार नाही, हे कळते. शिवाय 'द्राविड' हे नाव एका विशिष्ट जातीचे आहे, की भाषेचे, की एका विशिष्ट जीवन पद्धतीचे, हे स्पष्ट कळायला हवे. अंतर्जातीय म्हणून म्हटल्या जाणाऱ्या जाती, किंवा उपजाती मध्ये 'द्राविड' नावाची जात नाही. आपल्या देशात जे अत्यंत प्राचीन वैदिक वाङ्मय आहे त्यात आर्य, दास (दस्यु) ही नावे मिळतात, परंतु 'द्राविड' नावाचा उल्लेख ही नाही. त्या काळातील अनार्य, "नाक नसलेले" (चपट्या नाकाचे) लोक काळे लोक असे वर्णन आले आहे. ही जातीची लक्षणे मानली तर ही लक्षणे असलेल्या जाती भारतात कोठेही नव्हत्या. एवढेच नव्हे तर 'आर्य' शब्दही जातिवाचक नाही. तो तसा असेल तर विष्णू राम, कृष्ण यांच्यासारखे अवतार पुरुष आर्य नव्हते असे म्हणावे लागेल. भारतात ज्या व्यासांचा उल्लेख आहे ते सुद्धा आर्य होते असे म्हणावयाला जागा राहणार नाही. भारतातले त्याचे वर्णन राक्षसाला साजेल असेच आहे. म्हणून 'द्राविड' 'आर्य' हे शब्द वापरणारे, ती जातीची नावे असल्याच्या भ्रमात स्वतः पडलेले आहेत व जगाला भ्रमात पाडत आहेत. आज आपल्याकडे आहेत ती वास्तविक द्राविड भाषा कुटुंबे आहेत. या भाषा अनादि आहेत हे मानणे सुद्धा गैर होईल. हरप्पा सभ्यतेत जी लिपी आढळते ती द्राविड भाषा होती असे काही लोकांचे म्हणणे आहे. ते खरे आहे व ती भाषा बोलणारे द्राविड लोक होते असे मानावे तर भारतात आदि काळापासून हरप्पा संस्कृतीचे निर्मातेच होते असे म्हणायलाही आधार मिळत नाही.

विश्वशांत महाराजांची राज्यव्यवस्था अपूर्व होती असे सांगितले जाते. त्यांच्या राज्यात प्रत्येक गावात स्वायत्तता होती. महाराज दरवर्षी काही गावांना भेट देत आणि तेथे राज्यव्यवस्था कशी आहे या गोष्टीची स्वतः पाहाणी करीत असत. देशभरच्या मुख्यमुख्य बातम्या घोड्यावरून देशातल्या कानाकोपऱ्यात पोचत. प्रत्येक गावाच्या मध्यवर्ती स्थानी ताबडतोब बातम्या पोचविल्या जात.

एका वर्षी राजा पर्यटनाला निघाला तो सर्वात प्रथम रामपूर नावाच्या गावी आला. तिथला अधिकारी राजाराम याने राजासमोर त्या गावच्या व्यवस्थेसंबंधी सविस्तर निवेदन केले.

रामपूर हे फार मोठे गाव होते. तेथील राज्यव्यवस्था पाहणारे शंभरावर सरकारी नोकर होते. ते सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत आपापली कामे पहात. परंतु सकाळी कोणी वेळेवर हजर होत नसे. काही जण तर फार उशिरा कामावर येत. या गोष्टीस आळा बसावा यासाठी राजाराम दररोज सर्वांच्या आधी कचेरीत येऊन सदर दरवाजाच्या उंबरठ्याजवळ उभा राही आणि उशिरा येणाऱ्यांना योग्य शिक्षा करी. त्याने असे एक आठवडाभर सतत केल्यानंतर नोकर वर्गाचे वेळेवर हजर न होणे कमी झाले.

राजारामाने ही गोष्ट निवेदन केल्यावर महाराज म्हणाले–"कचेरीत द्वारपालक नाहीत का ? तू स्वतः केलेली गोष्ट त्याच्याकडून करविणे शक्य झाले असते !"

"महाराज, द्वारपालक हा एक सामान्य नोकरच असतो. तो सरकारी नोकरांना भिऊन नमून राहातो. शिवाय इतर अधिकारी त्याला लाँच देऊन त्याचे तोंड बंद करण्याची शक्यता असते. मी सर्वांवरचा

अधिकारी असल्या कारणाने मीच दारात उभा राहीलो तर वचक राहातो."

"दारात उभं रहायला तुला अपमान वाटत नाही का?" राजाने विचारले.

"आपल्या कर्त्तव्याचे पालन करीत असतां मला लाज किंवा अपमान वाटण्याचे कारण दिसत नाही!" राजाराम थोडया स्वाभिमानानेच म्हणाला.

"तरमग तू उद्यापासून द्वारपालकाचेच काम कर. मी या गावाचा प्रमुख अधिकारी म्हणून आणखी कोणाला तरी नेमतो." महाराज म्हणाले.

राजा आपली पाठ थोपटील अशी राजारामाची अपेक्षा होती. त्याचा चेहरा फिक्का पडला. म्हणाला–"प्रभो, हा अन्याय आहे!"

"त्यात अन्याय काही नाही. तू या कचेरीत नोकरी करणाऱ्या सर्व सरकारी नोकरांवरचा अधिकारी आहेस, तरी येथला द्वारपालक तुझ्यापेक्षा, तुझ्या हाताखाली काम करणाऱ्या अधिकाऱ्यांना जास्त मान देत आहे. दारात तू उभा राहल्याशिवाय हाताखालचे अधिकारी तुझी पर्वा करीत नाहीत. त्याचबरोबर तुझा त्यांच्यावर विश्वास नाही! या सर्वाहून अधिक तू आपला मोलाचा वेळ द्वारपालक म्हणून खर्च करतो आहेस. हीच एक जबाबदारी तू नीटपणे पार पाडित असल्यासारखं दिसतं आहे!"

राजाने तो भीमपूरला जात असल्याचे आधी कोणाला सांगितले नव्हते. राजा पोचण्यापूर्वी फक्त एकच तास आधी राजा येत असल्याची बातमी भीमपूरला पोचली. तेथला अधिकारी भीमराज, महाराज येत असल्याची बातमी गावाच्या मध्यवर्ती जागी कळली तेव्हां त्याच्या कचेरीत नव्हता, गावात कोठेतरी होता. बातमी कळताच तो कचेरीत धावला व राजाच्या स्वागतार्थ सर्व तयारी करण्यास त्याने कचेरीतल्या नोकरवर्गास सांगितले.

भीमपूर पोचल्यावर त्याच्या स्वागतासाठी झालेली तयारी पाहून राजा थक्कच झाला. अकस्मात भेट देऊन तेथल्या अधिकाऱ्याला चकित करण्याच्या विचारात तो होता, याउलट त्यालाच आश्चर्यचकित व्हावे लागले.

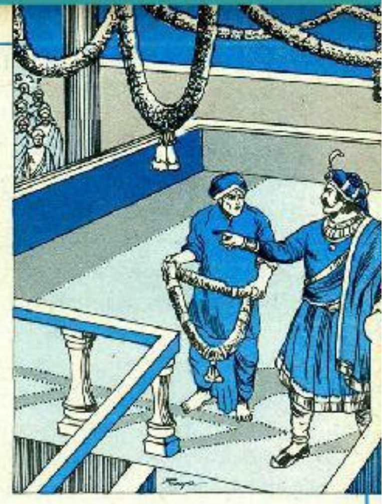
"मी येत असल्याची बातमी तुम्हांला आधीच कशी कळली?" राजाने विचारले.

आपण फार मोठे कार्य करून राजाची प्रशंसा मिळविण्यास पात्र ठरलो आहो, या विचाराने भीमराज म्हणाला–"मला एकाएकी आपण येणार हे कळले, प्रभो! लगेच मी आपल्यासाठी ही सर्व तयारी करविली."

"तुझी कचेरी तर गावाच्या टोकाला आहे. बातमी आली ती गावाच्या मध्यवर्ती जागी नाही का? त्यावेळी तू कचेरीत न राहता गावाच्या मध्यवर्ती जागी कशासाठी गेला होतास?" राजाने त्याला विचारले.

"मला एका कामासाठी तिकडे जावे लागले होते, प्रभो!" भीमराज म्हणाला.

"तुझ्या हाताखाली कचेरीत इतके लोक काम करीत असतां कामाच्या वेळी तू कचेरीबाहेर होतास. तुला आपली जबाबदारी बरोबर कळलेली दिसत नाही. तुझ्या जागी मी दुसऱ्याला नेमतो आहे." असे सांगून राजाने तावडतोब दुसऱ्या अधिकाऱ्याला नेमले.

त्यानंतर राजा सोमपूरला निघाला. सोमपूरचा अधिकारी सोमराज होता. त्याने राजाचे स्वागत उत्तम तऱ्हेने केले. राजा म्हणाला–"माझ्या स्वागत सत्काराची व्यवस्था फार उत्तम झाली आहे. अधिकारी म्हणून तू काय काम केलेस?" राजाने विचारले.

"सर्वात मोठे विशेष हे की मी गावात आहे हे शुभसूचक असल्याचे सर्व म्हणतात. त्याचं प्रमाण म्हणजे मी गावात नसतो तेव्हांच गावात शोकसभा होतात!" सोमराज म्हणाला.

"शोकसभा कशा काय?" विश्वशांत राजाने विचारले.

"राज्यात किंवा गावात कोणी दिवंगत झाले तर कचेरीत शोकसभा घेऊन सभेत दिवंगत आत्म्यास शांतिलाभ व्हावा यासाठी प्रार्थना करण्यात येते व दिवंगत व्यक्तीस श्रद्धांजली अर्पण करण्याचा ठराव पास होतो. हा कार्यक्रम अधिकाऱ्याच्या अध्यक्षतेखाली होतो. माझ्या खालचा अधिकारी वीरभद्र आहे. त्याच्या अध्यक्षतेखाली गेल्या वर्षी सव्वीस दिवंगत आत्म्यास शांतिलाभाचा ठराव पास झाला." सोमराज म्हणाला.

"मग शुभकार्ये म्हणालास ते काय?" राजाने विचारले.

"मी नसतो तेव्हां शुभकार्ये प्रारंभ होतच नाहीत! ती सर्व कामें माझ्या अध्यक्षतेखालीच होतात. म्हणूनच सर्व शुभकार्यांस मी व अशुभकार्यांस वीरभद्र असा प्रघातच पडून गेला आहे. यात वीरभद्राची काही चूक आहे असे म्हणतां येणार नाही. अशुभ कार्ये वीरभद्र असल्या कारणाने होतात असे नाही. मी नसतो म्हणून तर होतात." सोमराज म्हणाला.

विश्वशांत राजा संतापून वटारलेल्या डोळयांनी सोमराजकडे पहात म्हणाला– "म्हणजे वर्षांतून सव्वीस वेळा, म्हणजे दर महिन्यात सरासरी दोनदां तरी कोणी प्रमुख दिवंगत होतात म्हणावयाचे आणि तू त्यांपैकी एकाही सभेला नसतोस आणि बाहेर भटकतोस असाच अर्थ झाला. तू फक्त शुभकार्य असेल तेव्हांच गावात असतोस वाटते? जबाबदार प्रमुख अधिकाऱ्याने गावाला चिकटून राहिले पाहिजे, असे बाहेर भटकता कामा नये. मी तुझ्या जागेवर वीरभद्राला नेमतो."

सोमपूरहून निघताना राजाला प्रधानाने विचारले–"आपण आणखी एखाद्या गावी जायचं आहे का महाराज?"

राजा म्हणाला–"कोठे जायची गरजच नाही. मी या तीन गावात अधिकाऱ्यांच्या व्यवस्थेविषयी काय काय केले हे राज्यभर कळले तरी पुरे!"

विश्वशांतच्या राज्यात त्यानंतर सर्वदा सुगी व सुखशांतीच नांदत होती.

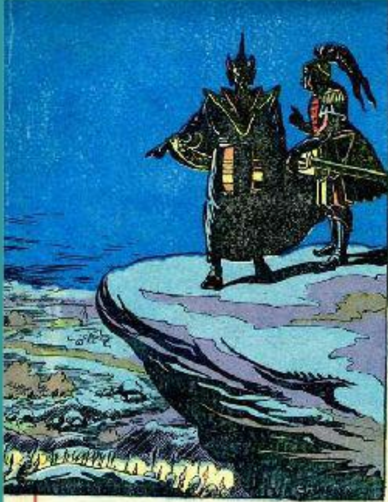
[१०]

[चतुराक्षाने समरसेनाला त्याचे आणि एकाक्षीचे लहानपणापासून वाढत गेलेले शत्रुत्व वर्णन करून सांगितले. दोघांचे एका हरणाच्या पाडसावरून भांडण झाले. सिंहाच्या भीतीने चतुराक्ष झाडावर लपला असतां एकाक्षीने चतुराक्ष भूत असल्याचे गांवकऱ्यांना सांगितले. सांगत असतां डोंगराखालच्या दरीत कसला तरी ओरडा झाला. पुढे–]

चतुराक्ष एकाक्षीने त्याच्या विरुद्ध गावकऱ्यांना चिथविले याचे वर्णन सांगत असतांच डोंगराच्या पायथ्याशी कसला तरी ओरडा झाला. समरसेनाला व सैनिकांना तो ओरडा ऐकू आला. त्या बाजूला ते आश्चर्यचकित होऊन पाहू लागले.

तोपर्यंत सूर्यास्त होऊन गेला होता आणि कोळाख पडू लागला होता. डोंगरावर काळोखी येऊ लागली होती. दूर लोकांचा गलका ऐकू येत होता, परंतु ते कोठे जात आहेत हे काळोखामुळे दिसत नव्हते. त्याच वेळी एकाक्षीचा खणखणीत आवाज ऐकू आला–"काळभुजंगा! कंकाला!" असा तो हाक मारीत असल्याचा आवाज स्पष्ट ऐकू येत होता.

चतुराक्षाने आवाज आला त्या बाजूला फक्त एकदाच नजर फेकली व म्हणाला– "समरसेना! एका बाजूने तुमच्या कुंडलिनी

बेटावरचे लोक व दुसऱ्या बाजूने एकाक्षी येत आहेत. नावेची व त्या नागकन्येची गोष्ट मी मागाहून सांगेन. प्रथम हे लोक जे येत आहेत त्यांच्या नजरेस पडल्याशिवाय राहणेच बरं होईल."

समरसेनालासुद्धा त्या परिस्थितीत त्या-शिवाय दुसरे काही करणे शक्य नाही, असेच वाटले. कुंडलिनी बेटावरचे लोक म्हणताच समरसेनाला साहजिकच वाटले की त्याचा अर्थ बंडखोर कुंभांड व त्याचे रानटी अनुयायी असणार.

"ते पहा, इकडेच येत आहेत, डोंगर चढून." असे म्हणत चतुराक्षाने आपले तर्जनी बोट डोंगराच्या उताराकडे दाखविले.

समरसेनाने व सैनिकांनी त्या बाजूला पाहिले. सुमारे चाळीस पन्नास जण मशा-लीच्या उजेडात त्या बाजूने डोंगर चढून येत असलेले दिसले.

समरसेन तलवारीच्या मुठीवर हात ठेवीत म्हणाला–"चतुराक्षा! आतां पुढे? तो एकटाच कुंभांड असता तर मी व माझे सैनिक त्याचा व त्याच्या अनुयायांचा समाचार घ्यायला पुरे आहोत. माझे सैनिक धनुर्विद्येत पारंगत असल्याने त्या जंगली माणसांना ठार करू शकतील. परंतु हा मांत्रिक एकाक्षीसुद्धा आहे ना, त्याचे काय?"

"त्या एकाक्षाला मी पाहून घेईन. परंतु एक गोष्ट मात्र विसरू नकोस. तू आपल्या सैनिकांसह या डोंगराळ प्रदेशात आणि काळोखात या रानटी लोकांशी चार हात करणे बरोबर होणार नाही. समज, हा कुंभांड व त्याचे अनुयायी रानटी लोक त्या एकाक्षाला दिसले तर तू आपल्या शत्रूचा संहार करण्याची गरजच राहणार नाही. ते काम परस्पर तो एकाक्षच छान करील." चतुराक्षाने समरसेनाला सावध करीत सांगितले.

इकडे चतुराक्ष समरसेनाला सांगत होता आणि तिकडे कुंभाड व त्याचे अनुयायी डोंगर चढून वर येत असलेले दिसले व त्यांना चतुराक्षाने म्हटले होते तसे एका-एकी एकाक्षीने समोर आडवा उभा राहून अडविले ही.

ते पाहून समरसेनाला परमानंद झाला. "ह्याच वेळेची तर वाट पहात होतो आपण!" समरसेन अत्यंत उत्साहाने म्हणाला.

चतुराक्ष नकारार्थी मान हलवीत म्हणाला–"समरसेना, अशी घाई करू नकोस व नाही ती आशा मनात बाळगू नकोस! धनराशीने भरलेली नाव व तिच्या रक्षणाला उभी असलेली नागकन्या यांची माहिती तुला पुरेशी नाही. त्याच्या विषयींचे खरे गुपित मी तुला शेवटी सांगू शकलो नाही. शिवाय एकाक्षी घमेंडखोर असला तरी पूर्ण मूर्ख नाही. काय घडते आहे ते पाहू या. त्या मोठया दगडाआड लपूया, चला!"

सर्वजण निःशब्दपणे चतुराक्षाच्या पाठो-पाठ गेले आणि थोडयाच वेळात ते सर्व कुंभांड व रानटी लोक होते त्या बाजूच्या एका मोठया दगडाच्या मागे लपून काय होत आहे ते पाहू लागले.

एकाएकी एकाक्षाला पाहून कुंभांड व त्याचे अनुयायी घाबरूनच गेले. रानटी लोक पळून जायला कोठे मार्ग आहे का, पाहू लागले परंतु तेवढयात करडया आवा-जात, पण हसत एकाक्षाने विचारले–"कोण तुम्ही सर्व? तुम्ही आहात ती जागा सोडून तुमच्यापैकी कोणी हलला तर ठार झालाच

समजा. माझ्या दृष्टीस पडलेला कोणताही प्राणी माझ्या आज्ञेशिवाय हलणे शक्यच नाही लक्षात ठेवा!" नंतर मान वळवून हांक मारू लागला—"कालभुजंगा आणि ए कवची! या सर्वांना चारी बाजूंनी वेढा द्या पाहू!"

लगेच काल भुजंग पुढे सरकून फूत्कार सोडीत जंगली लोकांच्या चारीबाजूला फिरू लागला. कवची हवेत 'गरगर' फिरत त्यांच्या डोक्यांवर तरंगत राहिली. भयभीत होऊन थरथर कांपत असलेल्या कुंभांडाकडे व रानटी लोकांकडे लाललाल डोळे वटारून पहात एकाक्षाने विचारले—"कोण तुम्ही सर्व? कोठे निघाला आहांत?"

तो प्रश्न ऐकून कुंभांड जास्तच थरथर कापू लागला. त्याला आपण खरं बोलल्याने की खोटं बोलल्यानं सुटका होईल हे कळेना. त्याने रानटी लोकांच्या तोंडी त्या बेटा-वरच्या मांत्रिकांविषयी पुष्कळ ऐकले होते, परंतु त्यांना त्याने पहिल्यानेच प्रत्यक्ष पाहिले होते.

"मी या रानटी लोकांचा राजा आहे. माझे नाव कुंभांड!" कुंभांडच्या तोंडी एवढेच वाक्य निघाले.

आता खरं बोलल्याशिवाय गत्यंतर नाही असे त्याला वाटले. आपण खरं लपविले तरी रानटी लोक प्राणभयाने खरे लपवू शकणार नाहीत, कुंभांडला वाटले,

"ह्या डोंगराच्या टोकावरून पाहिले तर समुद्रावर एक नाव दिसते असे मी ऐकलो, ती पहायला जात आहोंत!" कुंभांड म्हणाला.

ते उत्तर ऐकून एकाक्ष खदखदा मोठ्याने हसला. कारण कुंभांड व रानटी लोक तिकडे कशासाठी जात आहेत हे त्याला चांगले माहीत होते.

"या अंधारात फक्त ती नाव पहायला तुम्ही हा एवढा डोंगर चढून येत होता तर! अस्सं! तुझं डोकं सुपीक दिसतं आहे! तू या असभ्य रानटी लोकांवर राज्य करण्याऐवजी सर्व देवांवर राज्य करणाऱ्या

इंद्राच्या आसनावर बसायला हवा होतास! खरं बोल; त्या नावेतल्या धनावर तुझी नजर आहे की नाही? म्हणून तुम्ही तिकडे निघाला होता ना?" एकाक्षाने विचारले.

कुंभांड थरथर कापत जमिनीकडे पाहू लागला. एकाक्ष गरजला—"होय की नाही?"

कुंभांड घाबऱ्या आवाजात म्हणाला—होय?"

एकाक्ष सामाधान झाल्यासारखी मुंडी हलवून म्हणाला—"या बेटावर पुष्कळ दिवसांपूर्वी मी पांच सहा नव्या लोकांना पाहिले. त्यांचे कपडे वगैरेवरून ते तुझ्या-सारखेच वाटले. ते तुझ्यासारखेच त्या नावेतल्या धनराशीसाठी निघालेले असणार. तू त्यांच्या पैकीच का?" एकाक्षने विचारले.

तो प्रश्न ऐकून कुंभांडला एकाक्षाने विचारले ते कोण लोक असावेत हे कळलं. त्याच्या आधी कुंडलिनी बेटावरून निघालेले समरसेन व इतर सैनिकच ते असावेत, असे त्याला खात्रीपूर्वक वाटले.

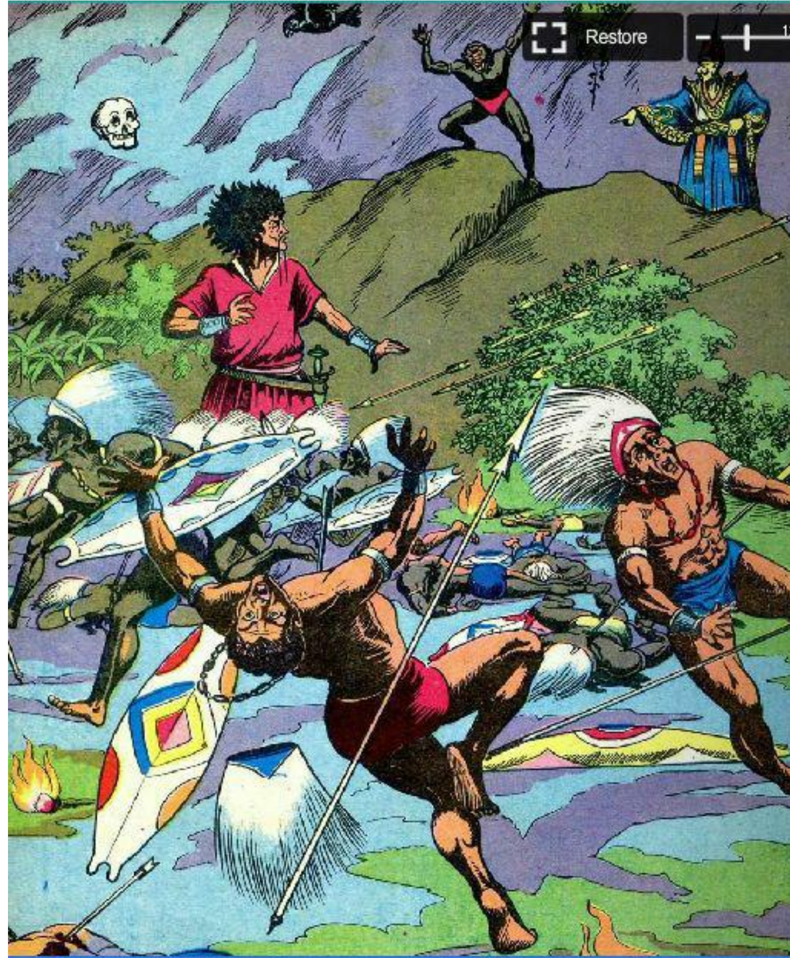
"मी त्यांच्यापैकी नाही. पण ते कोण हे मला माहीत आहे. ते लोक या बेटावर आले आहेत हे कळल्यावरूनच त्यांचा शोध काढण्यासाठी आलो आहे. धनलोभाने ते बंडखोर लोक नावेच्या शोधार्थ नक्कीच हिंडत असणार असे समजून मी या बाजूला

आलो. वाटेत आपण भेटलात." कुंभांड खरी गोष्ट लपवून म्हणाला.

ते संभाषण दगडाआडून ऐकत असलेल्या चतुराक्षाला तीच वेळ बाहेर यायला उत्तम आहे असे वाटले. त्याने हांक मारली—"घुबडा! वनमाणसा!" आणि दगडा-आडून बाहेर येत समरसेनाला त्याने सावध केले. समरसेनाने व सैनिकांनी धनुष्यबाण घेऊन कुंभांडावर व रानटी माणसांवर शरवृष्टी सुरू केली.

'घुबडा!' असा आवाज ऐकून एकाक्ष दचकला आणि चारी बाजूला पाहू लागला. तोपर्यंत बाण लागल्याने काही रानटी लोक जमिनीवर लोळू लागले

होते. कुंभांड, होता त्या जागेवरून लगेच उडी मारून डोंगराच्या उतारावरून खाली पळू लागला.

कुंभांड व रानटी लोक पळू लागल्यावर समरसेन व सैनिक त्यांचा पाठलाग करू लागले. काळोख असल्या कारणाने सैनिकांना नेम धरून बाण मारणे अशक्य झाले. कुंभांडाने तलवार उपसली व ओरडून आपल्या अनुयायांना म्हणाला–"थांबा! पळू नका!" आणि रानटी लोकांना एकत्र करू लागला.

इकडे घुबडाचे नाव ऐकूनच दचकलेला एकाक्ष स्वतःला सावरून तलवार फिरवीत दोन एक पावले पुढे टाकीत दातओठ चावून ओरडला–"काय रे चतुरा! आतां तू फक्त बाताड्याच आहेस हे कळलं. मंत्रतंत्रविद्येत तुझी बरोबरी करू शकेल असा कोणी नाही असे बडबडणारा तू या तुच्छ मानवांच्या बाण वगैरेची मदत घेऊन मला जिंकायला निघाला आहेस, नाही का? मी नुसतं "हुंः" म्हटलं की तुझ्या या सर्व मित्रांना तुकडे करून लाकडासारखी मोळी बांधून ठेवायला ही रानटी माणसं पुरतील."

चतुराक्ष पापण्या लवू न देतां एकाक्षाकडं नुसता पहात राहिला. डोंगराच्या पायथ्याजवळून कुंभांडाचा आवाज व रानटी

लोकांचे ओरडणे ऐकू येत होते. समरसेनावर काही संकट तर येणार नाही अशी शंका वाटू लागली होती त्याला.

"एकाक्षा, तुझ्या या गर्वोक्तीला उत्तर द्यायला मला आतां वेळ नाही. शिवाय आपल्या नोकरांमध्ये होण्याऱ्या युद्धामुळे काही निष्पन्न होईल असेही वाटत नाही. तुझी तलवार आणि कटारींचा माझ्यावर प्रयोग करणे शक्य नाही, हे तुला माहीत नाही, असेही नाही. तो दिवसही एकदा उजाडणारच आहे–तू राहतोस की मी, हे देखील कळेलच! तोंपर्यंत तोंडाच्या नुसत्या वाफांनी काही होणार नाही." चतुराक्ष म्हणाला.

एकाक्ष त्याचे काहीतरी उत्तर देण्याच्या विचारात होता तेवढ्यात चतुराक्षाने आपल्या हाताने आपल्या गोंडेदार टोपीला हात लावला आणि तत्क्षण कुंभांड व समरसेन दोघांमध्ये भयंकर खड्गयुद्ध चालू होते तेथे येऊन पोचला. एका बाजूने रानटी लोक भाले फेकीत पुढे येण्याच्या प्रयत्नात होते तर दुसऱ्या बाजूने समर-सैनाचे सैनिक त्यांच्यावर बाण सोडून त्यांना एकही पाऊल पुढे टाकू देत नव्हते.

अशा परिस्थितीत समरसेन व कुंभांड तलवारीचे वार एकमेकावर करीत उभय पक्षांच्या मध्ये दाखल झाले. त्याचवेळी चंद्रोदय झाला आणि त्या प्रदेशावर स्वच्छ चांदणे पडले.

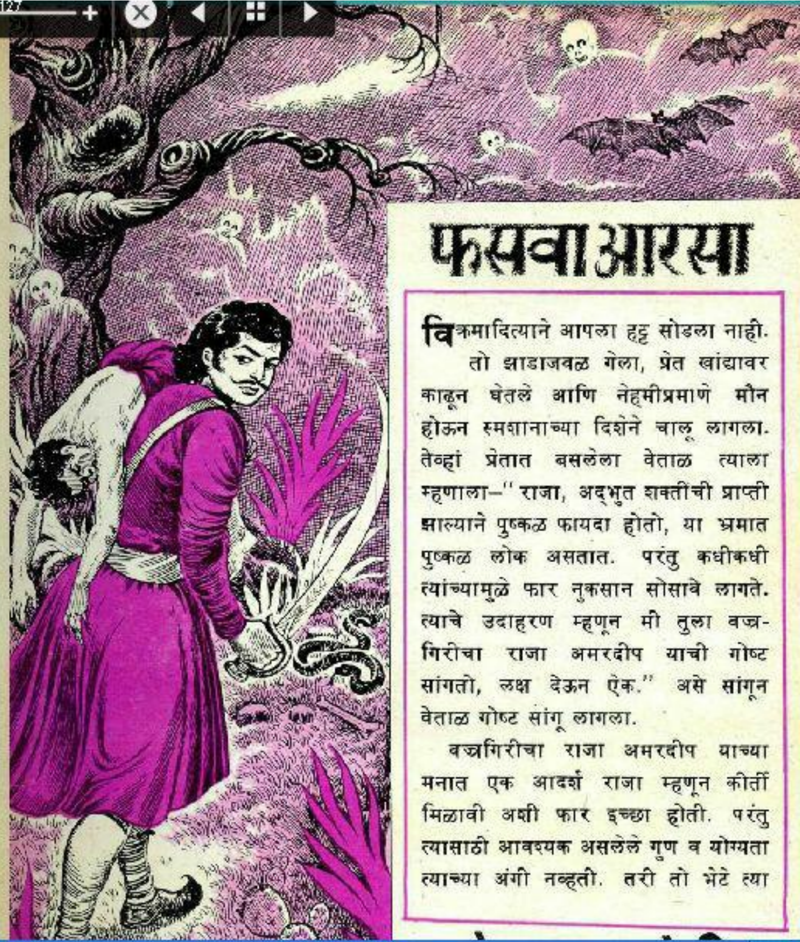
चतुराक्ष थोडा दूर उभा राहून आतां पुढे काय करायचे याचा विचार करू लागला. कुंभांडाच्या मदतीला एकाक्ष धावून येईल अशी एक शंका त्याच्या मनात आली. म्हणून तो येण्यापूर्वीच कुंभांडाला व त्याच्या अनुयायांना ठार करणे बरे होईल असे त्याला वाटले. ते जर साध्य झाले नाही तर समरसैनाला व त्याच्या अनुयायांना एखाद्या सुरक्षित जागी घेऊन जाणे योग्य होईल असाही त्याने विचार केला.

चतुराक्षाच्या मनात तो विचार चालू असता लांडग्याचे कर्णकर्कश ओरडणे ऐकू आले. चांदण्या रात्री आहाराच्या शोधार्थ रक्ताचा वास आल्याबरोबर त्यांचा कळप भूक भागविण्यासाठी या बाजूला येत असावा.

लांडग्यांचा कळप ओरडत दगडावरून उड्या टाकीत झाडाझुडपामागून पळत येत असलेला सर्वांनी पाहिला. युद्ध करून शत्रूला ठार करण्यापूर्वीच लांडगे आपल्याला ठार करतात की काय, ही भीती सर्वांना वाटली म्हणून युद्ध करीत असलेले रानटी लोक आणि सैनिक तेथून पळू लागले. समरसेन व कुंभांडसुद्धा खड्गयुद्ध थांबवून त्यांचे त्यांचे अनुयायी ज्या दिशेला पळू लागले होते त्या दिशेला पळू लागले.

(क्रमशः)

फसवा आरसा

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, अद्‌भुत शक्तींची प्राप्ती झाल्याने पुष्कळ फायदा होतो, या भ्रमात पुष्कळ लोक असतात. परंतु कधीकधी त्यांच्यामुळे फार नुकसान सोसावे लागते. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला वज्र-गिरीचा राजा अमरदीप याची गोष्ट सांगतो, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

वज्रगिरीचा राजा अमरदीप याच्या मनात एक आदर्श राजा म्हणून कीर्ती मिळावी अशी फार इच्छा होती. परंतु त्यासाठी आवश्यक असलेले गुण व योग्यता त्याच्या अंगी नव्हती. तरी तो भेटे त्या

प्रत्येक साधूसंन्याशाला आपल्या मनाची महत्वाकांक्षा सांगे व त्यांच्या कडून काही मदत मिळण्यासारखी आहे का विचारी. परंतु कोणताही साधूसंन्यासी अमरदीपाला मदत करू शकला नाही.

एकदां एक साधू अमरदीपाच्या दर्शनासाठी आला. राजाने त्याचा योग्य आतित्थ-सत्कार करून त्याच्याजवळ आपल्या मनातली इच्छा व्यक्त केली. तेव्हां तो साधू राजाला एक आरसा देऊन म्हणाला– "राजा, हा अद्भुत शक्ती असलेला एक आरसा आहे. हा तुझ्या मंत्र्यांच्या व अधिकाऱ्यांच्या मनात काय आहे हे ओळखेल. हा तुझा एक गुप्त हेरच आहे, असे समज. तुला कोणाचा संशय आला की त्याचे स्मरण करून तू या आरशात पहा, त्या व्यक्तीच्या मनात काय चालू आहे हे या आरशात तुला दिसेल. या आरशाच्या सहाय्याने तुझ्याकडे काम करणाऱ्यांच्या मनातल्या गोष्टी पूर्वीच ओळखून तूं छान राज्यकारभार चालवू शकशील."

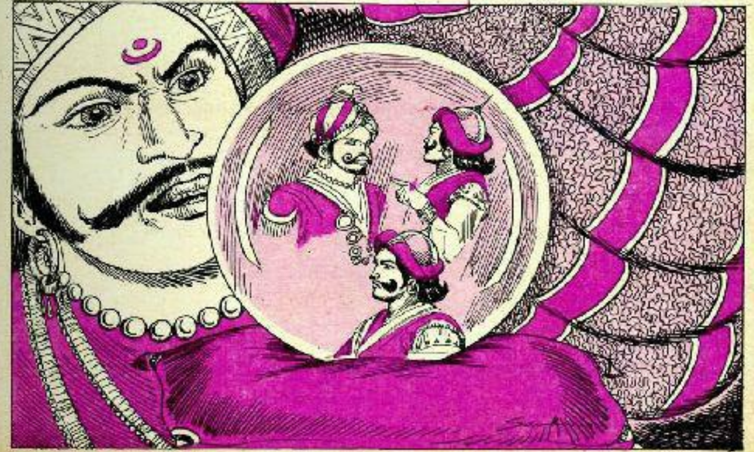
तो आरसा मिळाल्याने आपण एक आदर्श राजा म्हणून इतिहासात प्रसिद्ध होऊ, असे अमरदीपाला वाटले. म्हणून त्याने तो आरसा कोणाची नजर पडणार नाही अशा जागी लपवून ठेवला आणि पूर्णपणे त्या आरशावरच अवलंबून राहून राज्यकारभार पाहू लागला. त्याने स्वतःच्या बुद्धीचा उपयोग करण्याचे व मंत्र्यांचा सल्ला घेण्याचेही सोडले. त्यापूर्वी त्याचा काही जणांवर पूर्ण विश्वास होता व त्यांच्या सल्ल्याप्रमाणे तो वागत असे. परंतु त्यानंतर आपल्याला कोणावर विश्वास करून राहण्याची गरज नाही, प्रत्येकाच्या मनातल्या गोष्टी आरशावरून आपल्याला कळतील असे राजाला वाटले.

राजाच्या वागण्यात झालेला बदल मंत्र्यांना कळून आला. परंतु त्याचे कारण मात्र त्यांना कळले नाही. राजा स्वतःच काहीतरी ठरवून हुकूम सोडू लागला व त्याची अंमलबजावणी झाली पाहिजे, असे सांगू लागला. त्याने कोणाचे मत विचारायचे सोडूनच दिले. कोणाला त्याचा निर्णय आवडला नाही असा त्याला संशय आला तर त्या व्यक्तीच्या मनात काय घडते आहे हे त्याला त्या आरशात पाहाल्यावर कळे.

अमरदीपाला त्याचा प्रधान विक्रमसेन याचाच संशय आला. आरशात पाहिले तेव्हां विक्रमसेन हा आपल्याला महामूर्ख मानीत असल्याचे व आपली थोडीदेखील फिकीर करीत नसल्याचे कळले. राजाने ताबडतोब प्रधानाला तुरुंगात टाकले.

त्यानंतर स्वाभाविकपणे राज्याच्या सर्व अधिकाऱ्यांना राजाच्या सदसद्विवेकबुद्धीविषयीं शंका वाटू लागली. सर्वच्यासर्व अधिकाऱ्यांचा राजाला संशय येऊ लागला. सर्वांच्या मनात येणाऱ्या विचारांचे चित्र आरशात दिसू लागले. राजाने सर्वांना तुरुंगात टाकले.

याच सुमारास राज्यात सर्वत्र बंडाळीने डोके वर काढले. राज्यात सर्वत्र सुखशांती नांदावी यासाठी सेनापतीला सर्व अधिकार देण्याचे ठरवून राजाने त्यापूर्वी मंत्र्याच्या मनात काय आहे हे कळावे म्हणून आरशात पाहिले. राजाला आरशात पाहिल्यावर काय करावे हेच सुचेना. कारण सेनापती शेजारच्या राजाशी संगनमत करून राजाला सिंहासनावरून कसे काढता येईल या विचारात होता.

दुसऱ्या क्षणाला सेनापतीसुद्धा तुरुंगात पडला. वज्रगिरीच्या प्रजेला आतां शंका करण्याची गरजच उरली नाही. राजाचे डोके फिरले आहे की काय असे वाटू लागले. असा राजा राज्य कारभार काय पाहणार असेही वाटले.

अमरदीपाला काय करावे सुचले नाही, तेव्हां त्याने आपल्या मुलाचा सल्ला घेण्याचे ठरविले. त्याच्या मनातले विचारही आरशात स्पष्ट दिसत होते. कोणाकरवी तरी पित्याचा वध करवून किंवा त्याला तुरुंगात टाकून स्वतः गादीवर बसावे का? या विचारात युवराज कांतिदीप असल्याचे आरशात स्पष्ट दिसले

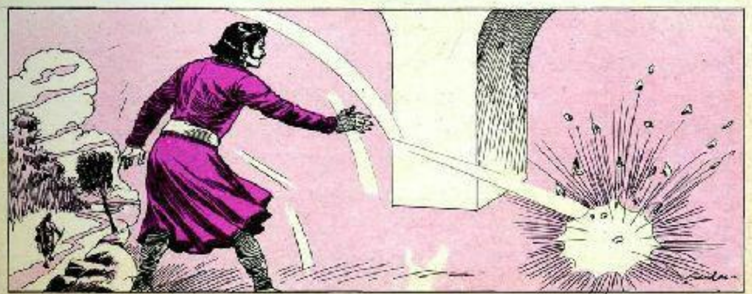
आपल्याच मुलाच्या मनात असे विचार उत्पन्न होत असतां आपण आदर्श राजा कसे होणार, हे सर्व स्वप्नच आहे! राजाने आपल्या मुलाला बोलाविले व म्हणाला–"बाळा रे, मला राज्याचा मोह उरलेला नाही. उद्यां मी तुझा राज्याभिषेक करून देऊन स्वतः वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश करणार आहे." असे सांगून राजाने सर्व अधिकाऱ्यांना तुरुंगातून मुक्त केले.

दुसऱ्या दिवशी कांतिदीप राजा झाला. अमरदीपाने तो जादूचा आरसा फसवा आरसा म्हणून फोडून टाकला व भगवी वस्त्रे धारण करून तपश्चर्या करण्यासाठी निघून गेला. ते ऐकून आनंद झाला नाही अशी एकही प्रजा वज्रगिरीत नव्हती.

वेताळ येथवर गोष्ट सांगून म्हणाला–"राजा, इतका अपूर्व जादूचा आरसा अमरदीपाला इतका कुचकामाचा कसा काय वाटला? तो राजाचा दोष होता की आरशाचा? आपल्याला उपयोगी न पडलेला आरसा मुलाला तरी उपयोगी होतो का हे न पाहतां राजाने तपश्चर्या करायला जाण्यापूर्वी तो कां फोडून टाकला? आपला मुलगा त्याच्या मदतीने कदाचित् आदर्श राजा होऊ शकला तर या विचाराने का फोडला? या सर्व शंकाचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"त्या आरशात कितीही अद्भुत शक्ती असली तरी आदर्श राजा म्हणून राज्यकारभार चालविण्यासाठी उपयोगी होईल अशी शक्ती त्याच्यात नव्हती. त्याला माणसाच्या मनातले विचार कळत होते. राजाच्या मनात कोणाच्या विषयी कधी संशय उत्पन्न झाला तर आरशात पाहून त्याला त्यांचे विचार कळत होते. अर्थातच ते राजाच्या विरुद्धच असत. काही कारण नसेल तर राजाच्या मनात संशय येण्याचे कारणच नाही. सामान्य परिस्थितीत राजाचे अधिकारी त्यांच्या स्वतःच्या समस्यांविषयींच विचार करतात, राजाला राज्यकारभारात कशी मदत करावयाची याविषयी विचार करीत नाहीत. त्या जादूच्या आरशावरून अधिकाऱ्यांची योग्यता कळत नसे. राजाला उपयोगी पडण्यासारखे त्याच्या अधिकाऱ्यांचे गुणावगुणच तर होते. माणसाच्या मनात परिस्थितीप्रमाणे निरनिराळे विचार येतच असतात, परंतु त्या सर्वांप्रमाणे तो वागतोच असेंही नाही. ते विचार मनातल्या मनातच राहून जातात. परंतु ते विरुद्ध प्रकारचे असले तर राजाला वाटे की ते आपल्याच विरुद्ध आहेत. जादूच्या आरशामुळे राजा फसला तो अशा तऱ्हेनेच! आरशामुळे राजाचे जे थोडे नुकसान झाले ते हे की राजाने त्याच्या हिताचे म्हणून जे जे उपाय केले किंवा मार्ग काढले ते सर्व आरशाने बळकावले. परिणाम काय झाला? राज्यकारभार उत्तम तऱ्हेने चालविणारा मंत्री आरशामुळे निरुपयोगी निरर्थक ठरला! आपल्या मुलाची तीच दुर्गत होईल की काय असे वाटून राजाने तो आरसा फोडून टाकला असावा."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

देवाची ठेव

रामपुर येथे रामनवमीचा उत्सव मोठ्या थाटामाटाने होत असे, त्या करिता गावकरी चंदा वसूल करीत. देवाच्या विश्वस्तांपैकी वैशाख हा एक होता. सर्वांचा त्याच्यावर फार विश्वास होता. एके वर्षी जे पैसे वसूल झाले ते वैशाखजवळ ठेवावे असे सर्वानुमते ठरले. वैशाख हा तसा फार श्रीमंतही नव्हता, परंतु नीतिवान व धर्मभीरू होता. ही गोष्ट सर्वांना माहीत होती.

देवळाच्या विश्वस्तांत भद्रेश्वर नावाचा एक श्रीमंत माणूससुद्धा होता. देवाचे पैसे त्याच्याजवळ न ठेवतां वैशाखजवळ ठेवण्याचा निश्चय झाल्याचा त्याला थोडा राग आला. ती गोष्ट कळल्यावर वैशाखने देवाची म्हणून जेवढी रक्कम होती ती एका पिशवीत ठेवली व भद्रेश्वरला देत म्हणाला– "ही रक्कम माझ्यापेक्षा तुमच्याचकडे जास्त सुरक्षितपणे राहील. गरज पडेपर्यंत तुम्हीच ही आपल्याजवळ ठेवून घ्या!"

गावकऱ्यांनी दिले नसले तरी वैशाखने त्याला थोरपण दिले याबद्दल भद्रेश्वराच्या मनाचे समाधान झाले व तो म्हणाला– "ठीक आहे, वाटेल तेव्हां येऊन रक्कम घेऊन जा!"

परंतु मध्यंतरी अनपेक्षितपणे एक भानगड झाली. भद्रेश्वराचा मुलगा दुर्व्यसनी होता. जुगारीशिवाय त्याचा दिवस जात नसे. वैशाखने बापाकडे आणून दिलेले पैसे त्याने स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिले होते व बापाने ते कोठे ठेवले होते हेही त्याने पाहिले होते. ते त्याने लांबविले.

दोन दिवसांनी प्रमुख ग्रामस्थांची सभा झाली. उत्सवासंबंधी कार्यक्रम वगैरे ठरला. वैशाखाला त्यांनी पैसे आणायला सांगितले. वैशाख भद्रेश्वरकडे गेला व त्याच्याकडे ठेवलेली रक्कम मागितली. पैशाची पिशवी नाहीशी झाल्याचे भद्रेश्वरने पाहिले व ती कशी नाहीशी झाली असेल हे त्याने ओळखले. आतांपर्यंत आपल्या चिरंजीवांनी ती रक्कम खर्च केली असणार हेही ओळखले. आतां ती रक्कम स्वतः भरून देणे भाग होते. परंतु ते भद्रेश्वरला मान्य नव्हते. वैशाखने देवाचे पैसे आपल्याकडे ठेवल्याची पावती त्याला दिली नव्हती व त्या संबंधीचा दुसरा पुरावाही त्याच्याजवळ नव्हता. म्हणून भद्रेश्वर त्याला त्या पैशासंबंधी काही माहीत नसल्याचे निस्संकोच सांगून मोकळा झाला.

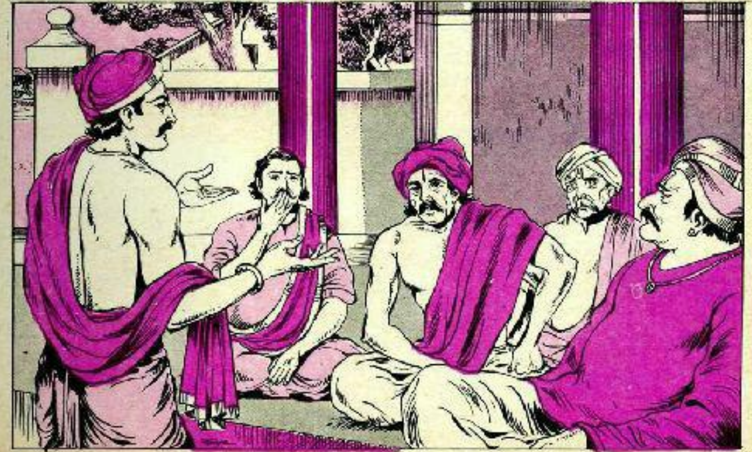
वैशाखाला डोक्यावर आकाश कोसळल्यासारखे वाटले. आतां आपण ग्राम प्रमुखांना काय उत्तर द्यायचे? ते पैसे देणे त्याला स्वतःला शक्य होईल का? शक्य झाले नाही तर लोक काय म्हणतील?

काय वाटेल ते होवो असे ठरवून वैशाखने ग्रामस्थ प्रमुखांना व विश्वस्तांना जे झाले ते जसेच्या तसे सांगून टाकले. भद्रेश्वर किती चिक्कू असला तरी गावातला एक मोठा माणूस म्हणून त्याचा नावलौकिक होता. म्हणून वैशाख म्हणाला त्या गोष्टीवर ग्रामस्थांचा विश्वास बसला नाही.

"काय वाटेल ते कर व उद्याच्या आत पैसे हजर कर!" विश्वस्तांनी वैशाखला सांगितले.

"पैसे भरणे तर भागच होते, परंतु त्याबरोबर चार चौघासमोर त्याची मान

श्री को. नि. निजसूरे

खाली झाली होती. घरी येऊन तो चिंतामग्न स्थितीत बसला.

भद्रेश्वराच्या मुलाने, पैशाविषयी बाप काही विचारपूस करतो का, यासाठी दोन दिवस वाट पाहिली, परंतु त्या दोन दिवसात पैशाची गोष्ट निघालीच नाही, तेव्हां त्या पैशाने जुगार खेळून इतर दोघांपैकी एकाला सर्व पैसे घालवून बसला.

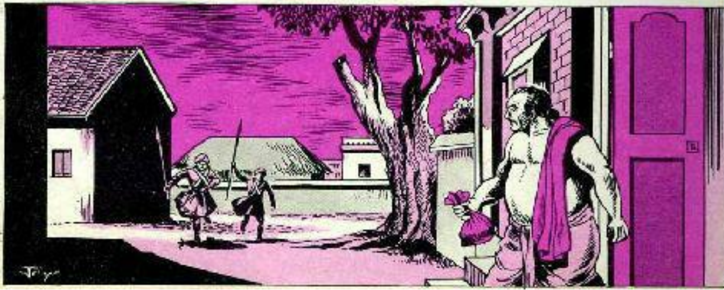
भद्रेश्वरचा मुलगा तोंड झांकून घरी गेला. परंतु जिकणाऱ्याला तिसऱ्या जुगाऱ्याने सोडले नाही. गोडगोड बोलून दारूच्या गुत्त्यावर नेऊन त्याला दारू खूप पाजली व तो झिंगून पडल्यावर त्याच्या जवळचे पैसे घेऊन पसार झाला.

वाटेत त्याला दुरून गस्त घालणारे शिपाई दिसले. त्यांना पाहतांच तो मागे फिरला व पळाला. गस्त घालणाऱ्या शिपायांना त्याचा संशय आला व त्यांनी त्याचा पाठलाग केला. आतां सुटका नाही हे ओळखून त्याने एका गल्लीत शिरून एका घराच्या उंबरठ्यात पैशाची पिशवी टाकली व पळून गेला.

त्याने ती पिशवी टाकली ती भद्रेश्वरच्या घराच्या पडवीतच टाकली होती. चोरांच्या भीतीने भद्रेश्वरला रात्री कधी शांत झोप येतच नसे. उंबरठ्यात धप्पदिशी पडल्याचा आवाज ऐकून भद्रेश्वर उठून आला व दार उघडून पिशवी उचलली.

त्याच वेळी शिपायांनी घरासमोर येऊन पिशवी हातात धरून उभ्या असलेल्या भद्रेश्वराला पकडले. तो चोर नसल्याचे भद्रेश्वरने किती सांगितले, परंतु तिकडे दुर्लक्ष करून भद्रेश्वरला पैशाच्या पिशवीसह न्यायालयात हजर केले.

चवकशीच्या वेळी ती पिशवी या हातातून त्या हाती जात पुन्हां भद्रेश्वराकडे कशी आली सर्व गोष्टी बाहेर पडल्या. भद्रेश्वराची लबाडी सर्वांना कळली. वैशाखाला दोषी ठरविल्याबद्दल त्यांनी त्याची माफी मागितली. भद्रेश्वरला व त्याच्या मुलाला दंड भरावा लागला.

खरे थोरपण

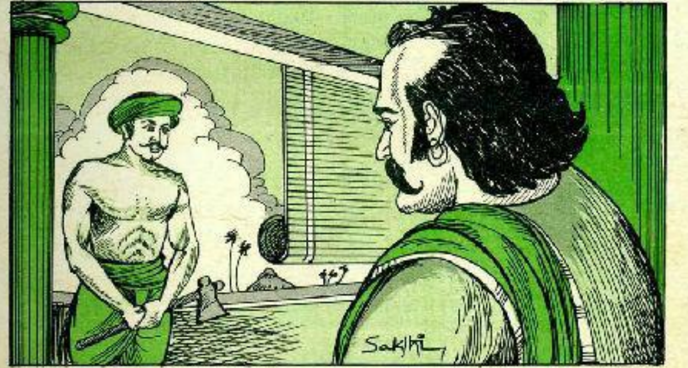
पूर्वी कधी विदर्भ देशात एक कोट्याधीश व्यापारी रहात असे. त्याला सर्व मुलीच होत्या. एकही मुलगा झाला नाही. त्याची बायको एकदा म्हणाली–"आपल्याजवळ इतके पैसे तिजोरीत कुजताहेत. तुम्ही एकदां जरी सर्व गांवकऱ्यांना जेवण दिलेत तर त्यांच्या आशीर्वादाचे फळ म्हणून होईल कदाचित मुलगा !"

व्यापाऱ्याला ती गोष्ट पटली व त्याने सर्व गावाला एक मेजवानी दिली. त्याने स्वत: जाऊन बोलावणी केली. त्या मेजवानीला सर्व गावकरी आले. आला नाही तो एक लाकूडफोड्या रामू. त्यानंतर तो व्यापारी पुढे केव्हां तरी रामूला भेटला. त्याला विचारतां तो म्हणाला–"अहो, तुम्ही सर्व गावाला मेजवानी दिलीत त्या दिवशी माझ्या वखारीत कोणी लाकडे घ्यायला आलाच नाही. आम्हां सर्वांना उपाशीच झोपावं लागलं.

"तुम्ही सर्वांनी माझ्याकडे येऊन जेवायचं सोडून उपाशीच झोपण्याची गरजच काय होती ?" व्यापाऱ्याने चकित होऊन विचारले.

फक्त एक वेळ तुमच्या घरी जेवल्याबद्दल आजन्म तुमच्यासमोर मान वाकवावी लागली असती ! मनगटात बळ असेपर्यंत मी तसं कशाला करायचं हो ?" रामूने विचारले.

त्यानंतर गावातले चार लोक भेटले म्हणजे म्हणत, "या गावात तुमच्यासारखे थोर लोक नाहीत हो !" तेव्हां कोट्याधीश व्यापारी म्हणे, "माझ्याहून मोठा, लाकूडफोड्या रामू आहे !" असे सांगून तो म्हणाला होता ते व्यापारी त्यांना सांगे.

श्रमाचे फळ

एका गावी एक गरीब ब्राह्मण रहात असे. त्याचं एक लहानसं घर व त्याच्या मागे लहानशी परसाची जागा होती. त्याशिवाय त्याच्याकडे काही नव्हते. म्हणून तो दररोज चार घरी भिक्षा मागे व त्याला त्या दिवसापुरेसे तांदूळ मिळाले की त्यावर संतोष मानून घरी परत येई. त्याची बायको भात व परसात जी थोडी पालेभाजी मिळे ती शिजवी. दोघे जेवीत व सुखाने रहात.

काही काळ लोटल्यावर त्या ब्राह्मणाला वार्धक्य आले व भिक्षाटन करणेसुद्धा कष्टाचे वाटू लागले. तेव्हां त्याची बायको त्याला म्हणाली–"तुम्ही आयुष्य भरात उद्याचा विचार केला नाहीत. आधी विचार केला असतात तर हे दिवस पहायला मिळाले नसते. सुदैवाने या गावचा राजा मोठा दानी आहे. तुम्ही त्याच्याकडे जाऊन मागितलेत तर तो आपले दारिद्र्यच नाहीसे करील."

ब्राह्मण त्याप्रमाणे राजाला भेटला व राजाला आशीर्वाद दिला. राजाने विचारले–"बोला, काय हवे आहे तुम्हांला?"

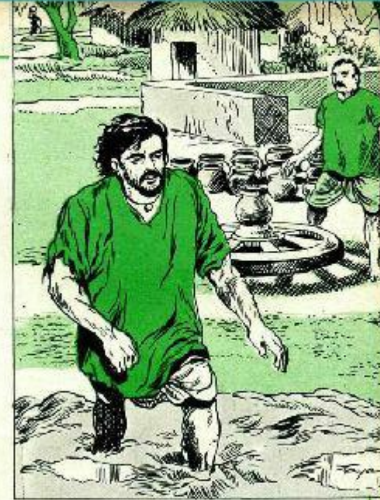
"महाराज, आपण वैभव संपन्न आहां, आपल्या वैभवापैकी किंवा संपदेपैकी मला काही नको. आपण स्वतः कष्ट करून काही मिळविलं असेल तर त्यातले फूल नाही फुलाची पाकळी दिलीत तरी पुरे मला!" ब्राह्मण म्हणाला.

राजाजवळ पैशाला काय तोटा? परंतु त्यांतली एक पैसुद्धा त्याची स्वतःची कष्टार्जित नव्हती. या ब्राह्मणाला द्यायचं ते स्वतः मेहनत करून मिळविलेले दिले पाहिजे. असा विचार करून राजा त्या ब्राह्मणाला म्हणाला–"तरमग उद्यां संध्याकाळी येऊ शकाल का?"

ब्राह्मण 'हो' म्हणून निघून गेला. दुसऱ्या दिवशी उजाडतांच ब्राह्मण जुने मळके कपडे घालून मजुरासारखा गावात निघाला. तो थोडेच अंतर चालून गेला असेल, वाटेत त्याला एक कुंभार दिसला. तो मडकी करण्याच्या तयारीत होता.

राजाने त्याला विचारले–"काय हो, मला काही काम द्याल का?"

"कामाला काय तोटा रे? मी चाकावर मडकी करायला बसतो, ती माती तयार कर. संध्याकाळपर्यंत काम केलेस तर चार रुपये देईन." कुंभार म्हणाला.

राजाने ते मान्य केले. परंतु त्याला कुंभाराने सांगितलेले काम करता येईना. माती तुडवीत असतां त्याचे पाय दुखू लागले. ते सर्व कुंभाराला कळत होते. "मजुरीची कामे तुला काय येणार रे? पुरे झालं, चालू लाग! मी कबूल केले होतं म्हणून देतो आहे! हे घे चार रुपये. पुन्हां मजुरी करतो म्हणून सांगत माझ्याकडे येऊ नकोस!" या शब्दात राजाला त्याने पाठवून दिले.

यायला सांगितल्याप्रमाणे ब्राह्मण दुसऱ्या दिवशी आलाच. राजाने त्याला चार रुपये देत म्हटले–"हे माझ्या श्रमाचे फळ आहे!"

"हे मला हजार रुपयांसारखे आहेत, महाराज!" असे म्हणत ब्राह्मण राजाला मनःपूर्वक आशीर्वाद देऊन निघून गेला. नवरा राजाकडून पुष्कळशा भेटवस्तू गाड्या भरून घेऊन येईल ही आशा धरून बसलेल्या त्याच्या बायकोने ब्राह्मणाला रिकाम्या हाताने येत असलेला पाहून विचारले–"काय हो, काय झाले? राजाने पुन्हा यायला सांगितले वाटतं?"

"नाही, दान घेऊनच आलो आहे. हे घे चार रुपये!" म्हणत ब्राह्मणाने चार रुपये बायकोला दिले.

ते पाहतांच बायको भडकली. "काशीला जाऊन हेच पुण्य कमाऊन आलात वाटतं! राजाला सुद्धा भीक लागली की काय, फक्त चार रुपये तुमच्या तोंडावर फेका-

यला ?" असे म्हणत तिने ते रुपये परसात फेकून दिले.

तोंपर्यंत चांगला काळोख पडला होता. उजाडल्यावर ते रुपये उचलून आणता येतील, असे ब्राह्मणाने ठरविले. सकाळी उठून पाहिले तर ते रुपये त्याला दिसले नाहीत. परंतु पूर्वी कधी न पाहिलेली अशी चार रोपटी मात्र दिसली.

पाहतां पाहतां ती रोपटी वाढू लागली व सुंदर दिसू लागली. लवकरच त्यांना फळे लागली. ब्राह्मणाने व त्याच्या बायकोने ती फळे काढून चिरून पाहिली तर त्यांतून मोतीच मोती निघाले. त्या म्हाताऱ्या जोडप्याचा स्वतःच्या डोळ्यांवरच विश्वास बसेना. ते मोती मोत्याच्या व्यापाऱ्यांकडे नेऊन दाखविले तर ते मोती चांगल्या जातीचे असल्याचे कळले.

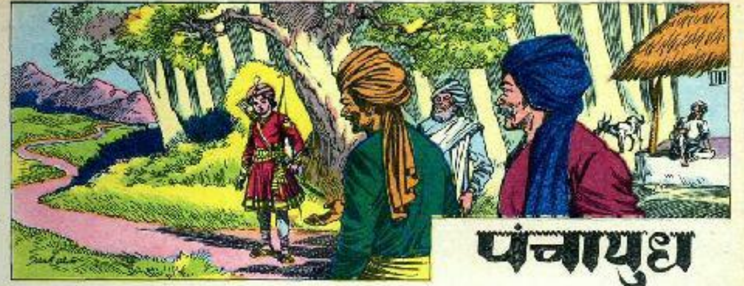
इतक्या वर्षांनी त्या म्हाताऱ्या जोडप्याचे दारिद्र्य गेले. ती चारही रोपटी कल्प-वृक्षांसारखी वाढत राहिली व त्यांना फळं लागत राहिली. त्यांनी गावभरच्या लोकांना ती वांटायला सुरवात केली.

काही दिवसांनी राजाला त्या ब्राह्मणा-विषयी सर्व माहिती कळली. श्रमाचं फळ चारच रुपयें घेऊन गेलेला ब्राह्मण इतका श्रीमंत कसा काय झाला, राजाला कळेना. ते कळावे म्हणून चवकशी करायला राजा त्या ब्राह्मणाकडे आला.

ब्राह्मण म्हणाला–"राजा, तू त्या दिवशी दिलेले चार रुपये मी खर्च केले नाहीत. मी बायकोला दिले ते तिने चिडून जाऊन परसात फेकून दिले. दुसऱ्या दिवशी ते मला दिसले नाहीत. परंतु चकित करून सोडणारी चार रोपटी दिसली. त्यांच्या-मुळे माझं पिढ्यान्‌पिढ्या चालून आलेलं दारिद्र्य कायमचे गेले!"

श्रमाचं फळ हे कसं असतं हे राजाला कळलं. त्या दिवसापासून तो स्वतःच नव्हे तर प्रजेनेसुद्धा स्वतःच्या श्रमाचे फळ चाखावे यासाठी प्रयत्न करू लागला.

पंचायुध

ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत असतां बोधिसत्वांनी युवराज म्हणून अवतार धारण केला. बारशाच्या दिवशी निर-निराळ्या देशातून थोर विद्वान व अनेक ज्योतिषी आले. ते राजाला म्हणाले– "आपला हा मुलगा कोणी थोर महापुरुष दिसतो आहे! पंचायुधे धारण करून हा जगज्जेता होईल आणि शूर पराक्रमी म्हणून याचा नावलौकिक होईल!" म्हणून मुलाचे नाव पंचायुध असेच ठेवण्यात आले.

काही काळ लोटला. मुलाला समजूत येऊ लागली, तेव्हां राजाने त्याला गांधार देशाच्या तक्षशिला नगरीतील एका सुप्र-सिद्ध गुरुकुलात विद्याभ्यासासाठी पाठविले.

पंचायुधनं तक्षशिला येथील गुरुकुलात काही काळ अभ्यास केला व सर्व विद्या पारंगत झाला. गुरुकुलातून समावर्तन संस्कार झाल्यावर घरी निघते वेळी कुल-गुरूने शिष्याला आशीर्वाद देऊन पांच आयुधे दिली. गुरुवर्यांचा निरोप घेऊन पंचायुध काशीला परत निघाला.

पंचायुधाला वाटेवर एक भयंकर अरण्य लागले. त्या अरण्यातून चालत असतां पंचायुधाला वाटेत काही ऋषी व मुनी भेटले. ते म्हणाले–"बाबा रे, तुला पाहिले तर तू वयाने फारच लहान दिसतो आहेस! या रानात रोमांच नावाचा एक भयंकर राक्षस राहतो आहे. तू त्याच्या दृष्टीस पडलास तर तो तुला जिवंत सोडणार नाही. म्हणून तू या वाटेने न जाता आणखी एखाद्या वाटेने जा."

पराक्रमी पंचायुधाच्या मनावर मुनींच्या त्या सल्ल्याचा काही एक परिणाम झाला नाही. त्याने त्यांच्या म्हणण्याकडे दुर्लक्ष केले व तो त्याच अरण्यमार्गे पुढे निघाला.

वाटेत एका जागी त्याला ताडामाडा एवढा उंच व अवाढव्य देहधारी रोमांच राक्षस भेटला.

तो राक्षस दिसायला भयंकरच होता. त्याचे डोके हत्तीसारखे मोठे होते. त्याला आग पाखडणारे डोळे होते आणि हत्तीच्या सारखेच दोन मोठे सुळे देखील होते. शिवाय सर्व अंगावर अस्वलासारखे लांब लांब केसही होते.

रोमांच राक्षस पंचायुधाच्या वाटेवर आडवा उभा राहून हुंकारला–"कोण रे तू? कोठे निघालास? उभा रहा! या जंगलात पाऊल टाकायला तुझी छाती कशी झाली? माझे नाव ऐकूनच लोक थरथर कांपतात. मी तुला आतां गिळतो!"

पंचायुध जरासुद्धा न भितां म्हणाला– "राक्षस राजा, मी सर्व कळल्यावरच या वाटेने आलो आहे. खबरदार, तू जवळ आलास तर!" असे दरडावून पंचायुधने धनुष्यावर बाण चढवून नेम धरला व राक्षसावर सोडला.

तो बाण राक्षसाने अंगात घातलेल्या कातडचाला लागला. राक्षसाला लागलाच नाही. तेव्हां पंचायुधाने बाणामागून बाण सोडून रोमांचावर शरवृष्टीच केली. परंतु तो प्रयत्नही निष्फळ ठरला. शेवटी पंचायुधाने विषारी बाण सोडले. परंतु त्यामुळे सुद्धा राक्षसाचे काहीही नुकसान झाले नाही.

आतां मात्र राक्षस मोठ्याने हुंकारला व पंचायुधावर धावला. पंचायधाने आपली तलवार उपसली व राक्षसावर वार केला. परंतु राक्षस जागचा हलला सुद्धा नाही.

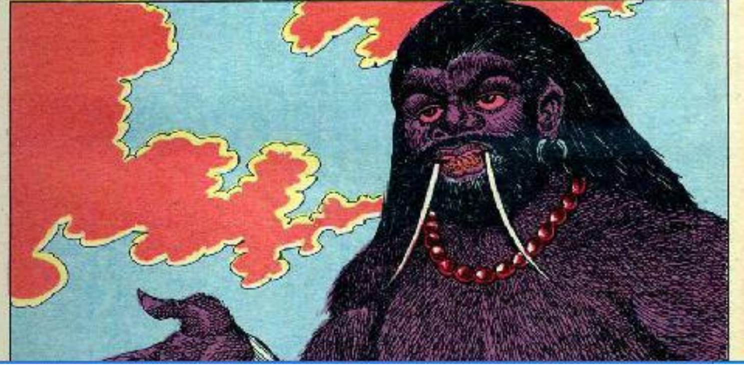
तेव्हां पंचायुध राक्षसाला म्हणाला– "तू आपल्या मूर्खपणाने मला ओळखलेले दिसत नाहीस. माझं नाव पंचायुध आहे, लक्षात असू दे. मी या अरण्यात पाऊल टाकतांना फक्त आपल्या आयुधांवरच अवलंबून राहून इकडे आलो नाही!" असे म्हणत पंचायुधने मूठ आवळून राक्षसाला एक ठोसा दिला. राक्षस जागचा हलला नाही.

राक्षस जोराने हसला व म्हणाला– "पोरा! तुझे हे धाडस पाहून तू कोणी सामान्य माणूस असशीलसे मला वाटत नाहीं. माझ्या सारख्या प्रळय भयंकराशी युद्ध करायचे साहस तू दाखविलेस. इतर लोक मला नुसते पाहूनच बेशुद्ध होऊन पडतात. मग तुला माझी भीति न वाटण्याचे काय कारण रे!"

"भय वाटण्याचे कारणच कां असावे? जो जन्मतो त्याला मरण हे असतेच! शिवाय माझ्या अंगात वज्रायुधासारखे एक खड्ग आहे. ते खड्ग म्हणजे ज्ञान. तू मला गिळलेच समज तर ते खड्ग तुला उभे चिरून काढील!"

राक्षस एक दोन क्षणच विचार करीत राहिल्यावर म्हणाला–"पोरा, तू म्हणालास त्यात काही अर्थ असावा असे मला वाटू लागले आहे! ते काही असो, एवढे खरे की तू निर्भय आहेस आणि शूर पराक्रमीही

आहेस. मी तुझ्यासारख्याला गिळायच म्हटलं तरी कदाचित् पचवू शकणार नाही. आतां तू तुला जिकडे जावयाचे असेल तिकडे खुशाल जा."

पंचायुध रूपे अवतार घेतलेल्या बोधिसत्वांनी रोमांच राक्षसाला आशीर्वाद दिला व म्हटले–"तू मला सोडलेस, ठीकच झालं. परंतु तुझं पुढे काय? तू कितिदां या जगात जन्म घेऊन कुकर्मे करीत निकृष्ट जीवन जगत राहिला आहेस, आणि अज्ञान अंधकारात कोणास ठाऊक, किती काळ भटकत राहिला आहेस? तू आणखी कितीही दिवस नाहीं युगानुयुगे जिवंत राहिलास तरी तुला गती नाही का?"

"तरमग महात्मन्, या अज्ञानांधकारातून बाहेर निघायला काही मार्ग आहे का? असला तर कृपा करून सांगा." राक्षसाने विचारले.

"तू या अरण्यात राहून अरण्यमार्गाने येणाऱ्या जाणाऱ्यांचा वध करून त्यांना खातोस व अज्ञातऱ्हेने तू आपले पाप वाढवीत आहेस. तुझी पापकर्मे जितकी वाढत जातील, तुला तितकाच जास्त काळ हा निकृष्ट राक्षस जन्मच मिळणार, तुला मोक्षलाभ मिळणेच शक्य नाही. तुला उत्तम मानव योनीतच जन्म हवा असेल तर तू पापकृत्ये करण्याचे सोडून दे!"

असा उपदेश करून बोधिसत्वांनी त्या राक्षसाला मानवांचे हित व्हावे यासाठी त्याने पालन करण्यालायक व पुण्यप्राप्तीस आवश्यक असलेली पांच सूत्रे सांगितली व अधम मानवत्व आणणारी पांच तंत्रे सांगितली.

त्या दिवसापासून रोमांच राक्षसाने आपली राक्षसी कृत्ये सोडली आणि तो त्या अरण्यमार्गे येणाऱ्या लोकांचा अतिथिसत्कार करू लागला आणि धर्मबुद्धी नावे प्रसिद्ध झाला.

अशा तऱ्हेने बोधिसत्वांच्या उपदेशामुळे भयंकर राक्षस देखील सन्मार्गाने चालू लागला.

खारवेल

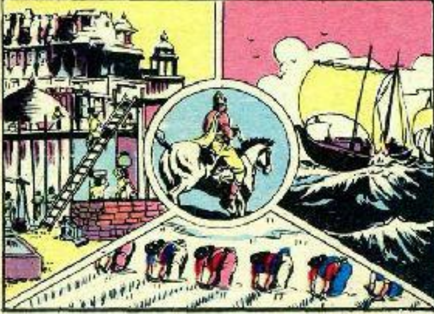
कलिंग देशाच्या राजधानीत एके काळी महावीर जिनचा पुतळा होता. कलिंग देशाची प्रजा त्याला फार मान देत असे. मगध देशाच्या एका नंदवंशीय राजाने कलिंग देशावर स्वारी करून महावीरचा पुतळा उचलून नेला.

त्यानंतर काही काळ लोटल्यावर अशोकाने स्वारी केली. कलिंग देशाच्या प्रजेने अशोकाच्या बलाढ्य सैन्याशी निकराचे युद्ध केले आणि असंख्य शूर सैनिकांनी वीरगती प्राप्त केली. त्या युद्धात झालेला रक्तपात पाहून अशोकाचे हृदयपरिवर्तन झाले. परंतु कलिंग देशाच्या प्रजेचे जीवित मात्र नष्ट झाले.

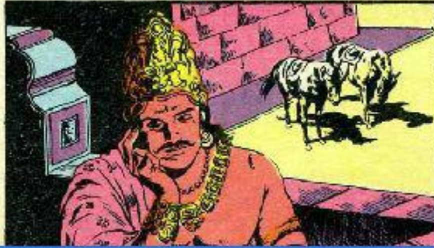
मौर्य साम्राज्यात कलिंग राज्य महाव्या क्रमांकावर होते. अशोकानंतर ते पुन्हा स्वतंत्र झाले. आणखी काही काळ लोटल्यावर वादळी तुफाने येऊन कलिंग देशातील नगरे व गावे यांच्याबरोबर

राज्यावर अशी संकटे कोसळली असतां खारवेल नावाचा एक शूर तरुण कलिंग देशाच्या सिंहासनावर बसला. त्याने आपल्या पराक्रमाने राज्याला बळकटी आणून अलीकडच्या भुवनेश्वर-जवळ नवीन राजधानी स्थापन केली आणि शेतीभाती वाणिज्यव्यापाराला प्रोत्साहन दिले.

प्रजेच्या हृदयात आत्मविश्वास व स्वाभिमान उत्पन्न व्हावा, यासाठी त्याने सर्व ललितकलांना प्रोत्साहन दिले. नृत्यगायनामुळे प्रजेला सुखप्राप्ती लाभली. कित्येक वर्षांपासून निसर्गाच्या कोधामुळे दुःखी झालेल्या प्रजेला पुन्हां सुखोपभोग अनुभवायला मिळाला.

परंतु एवढयाने खारवेलाच्या मनाचे समाधान झाले नाही. प्रजेत पुन्हां चैतन्य आणायचे झाल्यास काहीतरी महान कार्य करून दाखविले पाहिजे, असे त्याला वाटले. त्याने त्या हेतूने एक मोठे सैन्य उभे केले. आपल्या सैन्याचा शक्तिसामर्थ्याविषयी पूर्णविश्वास उत्पन्न झाल्यावर त्याने दिग्विजय करण्याचे

त्याने मगध राज्यावरच स्वारी करावी आणि कलिंगच्या राजधानीतील महावीरचा पुतळा परत आणायचा असा त्याने निश्चय केला. त्या पुतळ्याची पुन्हा स्थापना करून झालेला अपमान धुवून काढला पाहिजे. त्याप्रमाणे कलिंग देशाचे सैन्य मगधच्या राजधानीच्या दिशेने निघाले.

त्याच सुमारास डिमिट्रियस नावाच्या ग्रीस राजाचे सैन्य मगधच्या राजधानीवर चालून येत होते. मगधराज दोन्ही बाजूंनी येत असलेल्या सैन्यांची बातमी ऐकून घाबरला.

खारवेलाने राजधानीला वेढा दिला. डिमिट्रियसने त्याच्याकडे आपला एक दूत पाठवून दोघांनी मिळून मगधच्या राजधानीवर दोन्ही बाजूंनी चालून जावे अशी सूचना केली.

डिमिट्रियसच्या मदतीने राजधानी जिकणे सोपे जाईल, हे खारवेलाला माहीत होते. परंतु परकीयांना स्वदेशात शिरकाव करू देणे देशहिताचे नाही हे ओळखून खारवेला ती सूचना अमान्य करून डिमिट्रियसवरच चालून गेला व त्याला पळवून लावले.

त्यानंतर खारवेल अनेक राज्ये जिंकून भारत देशातील एक चक्रवर्ती म्हणून प्रसिद्ध झाला. त्यानंतर तो मगध देशावर चालून जाण्याचे ठरवून निघाला. परंतु मगध राजाने स्वतःच कलिंग देशाच्या वीरपुरुषाचा पुतळा देण्याचे वचन दिले. म्हणून मगध व कलिंग राज्यामधील युद्ध झाले नाही.

खारवेलाने आपल्या कारकीर्दीत जैन मताच्या प्रचारार्थ पुष्कळ प्रोत्साहन दिले. जैन पंडितांची एक मोठी परिषद बोलाविली. जैन साधूसंताच्या निवासासाठी भुवनेश्वर नजिक उदयगिरी व खंडगिरी पर्वतांमध्ये गुंफा बांधून दिल्या.

कोदंडराम

नारायणपूर नावाच्या गावी राहणाऱ्या लक्ष्मणशेट नावाच्या व्यापाऱ्याने व्यापारात पुष्कळ फायदा मिळविला आणि लक्षाधीश झाला. त्याने गावातल्या कोदंड-रामाचा नवस केल्याप्रमाणे शंभर सोन्याच्या मोहोरा देवाच्या चरणी सपत्नीक वहायला जाण्यासाठी मुहूर्तसुद्धा ठरविला.

त्याने रात्रीच पेटीत शंभर मोहोरा व इतर सामान व कपडे वगैरे घालून तयारी करून ठेवली होती. परंतु रात्री चोर घरात शिरले आणि ती पेटी चोरून नेली. लक्ष्मणशेट, त्याची बायको आणि त्यांचा मुलगा भिकूशेट तिघांनी पेटीचा घरभर शोध केला. मागचे दार उघडं असल्याचं पाहून परसात धावले, तेव्हां चोरी झाल्याचे कळले. पोलीस स्टेशनावर फिर्याद नोंदविली. देवाच्या चरणी वाहा-यला तयार ठेवलेली रक्कम चोरीला गेली याबद्दल लक्ष्मणशेटला फार वाईट वाटले. पुन्हां मोहोरा पाहिजेत त्या मिळाव्या यासाठी काही दिवस प्रवास लांबणीवर पडला.

मध्यंतरी कोणीतरी येऊन लक्ष्मणशेटला एक चिट्ठी आणून दिली. चिट्ठीतला मजकूर असा होता.

"पूज्य श्री दानशूर लक्ष्मणशेट यासी सा. न. वि. वि.

आपल्या अनुग्रहाने येत्या रविवारी आमची मुलगी इंदिराच्या विवाहाचा मुहूर्त धरला आहे. या संदर्भात आपण केलेले उपकार आम्ही कधीही विसरणार नाही. अ.पण विवाहसमयी येऊन वधुवरांना आशीर्वाद द्यावा ही विनंती. कळावे लोभ असावा हे विज्ञापना,

आपला

नृसिंह, रामपुर

हे पत्र वाचून लक्ष्मणशेट चकितच झाला. चिट्ठी आणून देणारा किंवा चिट्ठी लिहिणारा नृसिंह कोणीच त्याच्या ओळखीचे नव्हते. त्याने त्या गृहस्थाला केव्हां व काय मदत केली हे देखील त्याला कळेना. याच्या मागचे गुपित काय हे कळावे यासाठी लक्ष्मणशेट रामपूरला गेला.

नृसिंहरावांनी लक्ष्मणशेट येताच पुढे होऊन आदरपूर्वक नमस्कार केला व म्हणाले–"जवळ पैसा नसल्यामुळे लग्न मोडणार की काय या संकटात सापडलो असतां आपण देव पावल्यासारखे पैसे पाठवून कृपा केलीत. मी आपले उपकार जन्मोजन्मी विसरणार नाही!"

"तुम्हांला पैसे कोणी आणून दिले?" लक्ष्मणशेटने नृसिंहरावांना विचारले.

"कोणीतरी कोदंडराम नावाचा माणूस होता हो! 'हे पैसे घ्या व मुलीचे लग्न उरकून घ्या. हे पैसे नारायणपूरच्या लक्ष्मणशेटनी पाठविले आहेत!" असे म्हणाले नृसिंहराव.

त्याला वाटलेले आश्चर्य मनातल्या मनात ठेवून लक्ष्मणशेट लग्न होताच नारायणपूरला परतला.

दुसऱ्याच दिवशी विक्रमपूरहून काही शेतकरी आले व म्हणाले–"आपण विहीर खणवून दिलीत तिचा प्रारंभोत्सव आपल्या हस्ते व्हावा, म्हणून विनंती करायला आलो आहों!"

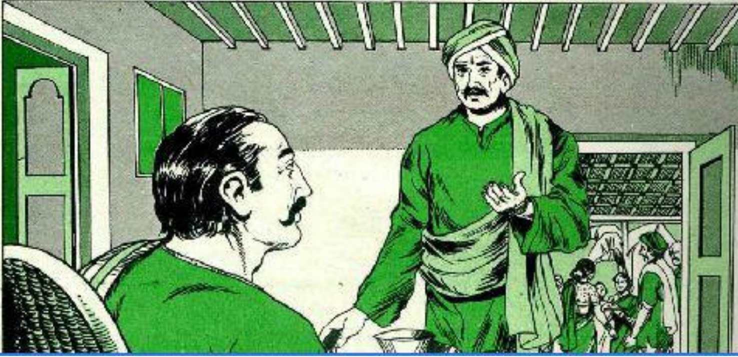
लक्ष्मणशेट त्यांच्याकडे आश्चर्यचकित होऊन पाहू लागला. "एवढ्यात कसे विसरलात मालक? पाण्याभावी आमचे गावकरी किती कष्ट सहन करीत होते? तुम्ही कृपा करून कोदंडरामाच्या हाती विहीर खणण्यासाठी पैसे पाठविले नव्हतेत का?" शेतकऱ्यांनी हात जोडून विचारले.

पुन्हा कोदंडरामच!

लक्ष्मणशेटने आपले आश्चर्य चेहेऱ्यावर प्रगट होऊ न देता, काहीतरी आठवल्यासारखं सोंग करून त्यांना काहीतरी उत्तर दिले आणि निरोप दिला. नंतर ठरल्या मुहूर्तावर विहिरीचा प्रारंभोत्सव करून गावकऱ्यांचा निरोप घेऊन परतला.

आपण नवसासाठी म्हणून काढून ठेवलेल्या मोहारा चोरीला गेल्या ते कळल्यानेच साक्षात कोदंडरामानेच आपले नांव सांगून आपल्या वतीने ही कामे करविली असावीत अशी शंका लक्ष्मणशेटला आली.

आणखी एका दिवशी कोणी अपरिचित माणूस आला व नमस्कार करून म्हणाला– "शेटजी, माझं नाव नागनाथ. मी एका भयंकर आजाराने आजारी होतो. रामाचार्य वैद्यबुवांनी त्या आजारासाठी औषध तयार करायला सोने पाहिजे असल्याचे सांगितले. मी पडलो गरीब. सोने कोठून आणणार? आतां मी वांचत नाही असे सर्वांनी सांगून टाकले. तेव्हां कोणी कोदंडराम नावाचा माणूस आला व

लक्ष्मणशेटनी मला तुला हे सोने पोचते करायला पाठविले आहे, असे सांगून निघून गेला. रामाचार्यांनी ते सोने घेऊन सुवर्ण भस्म केले. त्या औषधाने मी चांगला बरा झालो. तुमच्या कृपेने मी यमपाशातून वांचून बाहेर पडलो."

लक्ष्मणशेटने त्याची योग्य प्रकारे सर्व चवकशी करून त्याला काही फळफळावळ देऊन निरोप दिला. तितक्यात सोनाराने येऊन शंभर सोन्याच्या पुतळचा दिल्या व मजुरी घेऊन निघून गेला.

लक्ष्मणशेटने पुन्हां नवस फेडण्यासाठी प्रयाणाची तयारी सुरू केली. त्यावेळी शेजारच्या खोलीत त्याचा मुलगा भिकू कोणाशी तरी हे बोलत असल्याचे ऐकू आले.

"राजा, तू म्हणालास तसे मी कोदंडरामाचे सोंग केले होते. माझ्या बाबांना खरोखरीच वाटलं की साक्षात् देवानेच त्यांना कीर्ती मिळावी यासाठी त्यांच्या भक्तीवर प्रसन्न होऊन हे सर्व केले असणार! एकूण माझ्या बाबांना फसवून आपण ज्या सोन्याच्या पुतळचा मिळविल्या त्या सत्कार्यी लागल्या."

त्याचा मुलगा ते बोलत होता तो त्याचा मित्र आनंदशी बोलत होता, हे लक्ष्मणशेटने ओळखले.

दुसऱ्या दिवशी लक्ष्मणशेटने आपल्या मुलाला बोलावून त्याच्या हातात शंभर सोन्याच्या पुतळचांची पिशवी देत म्हटले– "अरे, हे बघ पुन्हां नवस फेडायचा विचार मी सोडला आहे. हे सोनेसुद्धा तू सत्कार्यी लाव. मला ऐकू येईल अशा तऱ्हेने तू काल रात्री आपला मित्र आनंदशी बोललास त्यावरून सर्व वृत्त मला कळले. कोदंडरामाला दिलेल्या सोन्याचा उपयोग सत्कार्यी होतो की नाही हे मला पाहतां येणार नाही. परंतु तुम्ही केलेली सत्कार्ये पाहून मात्र मनाला फार आनंद झाला व मनाचे समाधान झाले.

स्वतःच सुसंस्कृत असलेल्या त्याच्या वडिलांत झालेला बदल पाहून भिकूला परमानंद झाला.

अव्यापारेषु व्यापारः

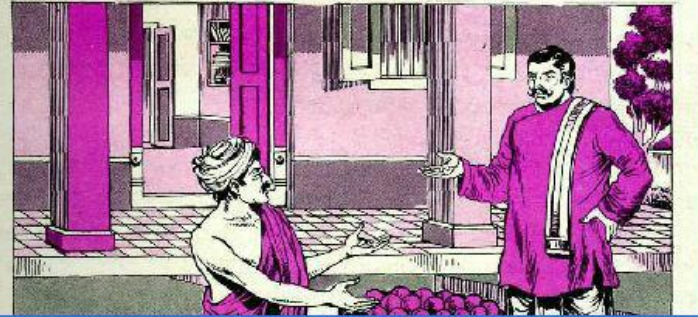
भीमू फार गरीब होता. तो घाऊक व्यापाऱ्याकडून फळे विकत घेऊन दारोदारी ती विकी. जो फायदा होई त्यावर त्याचा उदरनिर्वाह चाले. त्याच्याकडून शंकरराव फळे विकत घेत. त्यांना त्याची कीव आली. ते त्याला म्हणाले–"काय रे, तू फळांचे दुकान काढलेस तर बसल्या जागी तुला ही मिळकत होईल की!"

"त्यासाठी भांडवल पाहिजे हो!" भीमू म्हणाला. म्हणून शंकररावांनी त्याला एक हजार रुपये देऊन फळांचे दुकान काढायला सांगून कर्जाची रक्कम सावकाश फेडायला सांगितले. एक हजार रुपयांच्या भांडवलावर फळांचं दुकान काढण्यापेक्षा किराण्या मालाचे दुकान काढावं, फायदा जास्त होईल, असे भीमूच्या बायकोने सुचविले. भीमूने बायकोच्या म्हणण्यासारखे केले. परंतु लाभ तर झाला नाहीच, भांडवलसुद्धा संपुष्टात आले.

त्याने शंकररावांना घडलेली गोष्ट सांगितली व म्हणाला–"मी फुटक्या नशिबाचा आहे! म्हणून डोक्यावर फळांचं टोपलं घेऊन पुन्हां फिरतो आहे!"

"तुझं नशीब फुटकं नाही! तुझ्या कपाळावर ते काही लिहिलेले नाही! तुला फळं विकायची माहीत आहेत, ते सोडून तुला माहीत नसलेला किराण्या मालाचा धंदा करून नुकसान करून घेतलंस! मी तुला आणखी एक हजार रुपये देतो. फळांचं दुकान काढ." शंकरराव म्हणाले.

भीमूने या खेपेस फळांचं दुकान काढलं व त्याला खरोखरीच फायदा होऊ लागला.

शकुन

एकनाथ व रघुनाथ दोघे बालस्नेही होते. दोघे शेजारीशेजारीच राहात. दोघांची घरं निरनिराळी असली तरी एकाच घरच्यासारखी दोन्ही कुटुंबे रहात.

एकनाथ जुन्या विचाराचा होता. मुहूर्त पाहिल्याशिवाय घराबाहेर कोठे जात नसे. शकुन चांगला असेल तर हरकत नाही, परंतु शकुन चांगला नसेल तर किती जरूरीचे काम असले तरी ते बिघडेल याची फिकीर तो करीत नसे व उंबरठ्याबाहेर पाऊल टाकीत नसे.

एकनाथच्या बायकोला ते सर्व आवडत नसे. शकुन चांगला असो की वाईट जे व्हायचं असेल ते होणारच, टळणे शक्य नाहीं, असेही ती मानीत असे.

म्हणून तिने नवऱ्याच्या मनातला हा अंधविश्वास काढून टाकण्याची जबाबदारी रघुनाथावर टाकली. रघुनाथाने एक युक्ती योजून ती सविस्तर एकनाथाच्या बायकोला सांगितली.

त्या दिवशी रात्री एकनाथाची बायको त्याला जेवायला वाढतांना म्हणाली– "रघुनाथभावजींना तुम्ही शंभर रुपये द्यायचे होते ते मी देऊन टाकले!"

एकनाथाने चकित होऊन विचारले– "शंभर रुपये? कशासाठी द्यायचे होते?"

"तेच हो! काल रघुनाथभावजी कोणत्यातरी कामाला म्हणून निघाले तेव्हां तुम्ही त्यांना समोर भेटलां होता म्हणे. त्यांचे ते काम तर झालेच नाही आणि वाटेत ते शंभर रुपये घालवून बसले! तुम्ही समोर भेटलात हा चांगला शकुन समजून निघाल्याबद्दल त्यांना शंभर रुपयांचे नुकसान सोसावे लागले. त्याला तुम्हीच कारण म्हणून तुम्ही त्यांना शंभर रुपये द्यायला हवेत असे सांगून त्यांनी शंभर रुपये मागून घेतले हो!" एकनाथची बायको म्हणाली.

सर्व ऐकून घेतल्यावर एकनाथ संतापला व म्हणाला–"ही शुद्ध लबाडी आणि लुच्चेगिरी आहे. मी आतांच जाऊन त्याला विचारतो" असे म्हणत तो निघाला.

आपला नेम बरोबर बसला असा विचार करून रघुनाथ म्हणाला–"बस रे! एक्या! कसा काय आलास आज?"

"मी आतां बसायला आलेलो नाही! विचारायला आलो आहे, ही काय लबाडी?" एकनाथ खवळल्यासारखा म्हणाला.

"काय रे, कशा विषयी रे?" रघुनाथाने काहीच माहीत नसल्याचे सोंग करीत विचारले.

"तू माझ्या बायकोला फसवून शंभर रुपये तिच्याकडून घेतलेस त्या विषयी!" रघुनाथ म्हणाला.

"ते होय? त्यात फसवणूक कसली? तू मला समोर भेटलास म्हणून मी आज शंभर रुपये घालवून बसलो. न्यायाने तूच ते पैसे मला दिले पाहिजे होतेस!" रघुनाथ म्हणाला.

एकनाथ ज़ास्तच चिडून म्हणाला– "कसला न्याय रे? मी समोर येण्याशी आणि तू तुझे पैसे घालवून बसण्याशी काय रे संबंध? तू आपल्या निष्काळजीपणाने पैसे घालवून बसलास आणि त्याबद्दल शकुनापशकुनाची गोष्ट काढतोस का?"

रघुनाथ हंसत म्हणाला–"तूच बोलतो आहेस का एकनाथ हे? म्हणजे शकुनावर काहीच विश्वास करता कामा नये म्हणतोस होय? शकुनाचा व त्याच्या परिणामाचा परस्पर काहीच संबंध नसतो असे तुझे म्हणणे आहे का? तुझ्या बायकोने मला खरोखरी पैसे दिलेच नाहींत व मी घेतले ही नाहीत! तुझं हे वेड नाहीसे व्हावं यासाठी आम्ही हा एक प्रयोग करून पाहिला होता!"

त्यानंतर एकनाथाने कामासाठी कोठे निघताना शकुन पाहायची खोडसोडून दिली.

दोन वस्ताद

[२]

हाजी मोहंमद आपलं दुकान एका नोकरावर टाकून बाहेर निघाला. दिलैला पळवून नेलेल्या सामानासह काही वेळाने आली व नोकराला म्हणाली–"अरे, तुझे मालक डबलरोटीच्या दुकानात आहेत. तुला ताबडतोब यायला त्यांनी बोलावलं आहे. जा बाबा! तू परत येईपर्यंत मी बसते दुकानात!" नोकराला ते खरे वाटले. तो निघून गेला.

दिलैलाने दुकानात उचलून नेण्यासारखं जेजे दिसलं ते उचलून एका बाजूला ठेवलं. दुकानासमोरून एक मुलगा गाढव हाकीत घेऊन जात होता. त्याला बोलावून ती म्हणाली–"काय रे, हा दुकानदार तुला माहीत आहे ना रे? तो माझाच मुलगा आहे बरं का? त्याच्यावरचं कर्ज वसूल होत नाही म्हणून कर्ज देणारे त्याला धरून ओढून घेऊन गेले आहेत. हे सर्व सामान गावातल्या लोकांचं आहे. ते गावकऱ्यांना परत केले पाहिजे. तर हे सामान गाढवाच्या पाठीवर टाकून मी घेऊन जाते. हा घे एक दीनार मी तुला देऊन ठेवते! मी पुन्हां येईपर्यंत या निळीच्या व रंगाच्या बाटल्या व इतर लाकडी सामान फोडून टाक, नाही तर जप्त करून नेतील कर्ज देणारे!"

गाढव हाकणारा पोरगा 'बरं!' म्हणाला. दिलैलाने सर्व सामान गाढवाच्या पाठीवर टाकले व मागे न पाहतां सरळ आपल्या घरी निघून गेली.

आईला पाहतांच जीनाबने विचारले–"काय करून आलीस ग?"

"चौघांजणांच्या डोळ्यात धूळ फेकली. हे आहेत एका मोठ्या अधिकाऱ्याच्या बायकोचे दागिने. ही एका दुकानदाराची पिशवी व त्याचा अंगरखा आणि हे सर्व निळीचा व्यापार करणाऱ्या एका रंगाऱ्याचा माल आणि हे गाढव चौथ्याचे! दिलैला विजयगर्वाने म्हणाली.

"हे सगळं ठीक झालं आई! परंतु हे बघ, तू आता घराबाहेर पाऊल टाकतां कामा नये. ते चौघे जण तुझ्या शोधार्थ हिंडत असणार!" जीनाब म्हणाली.

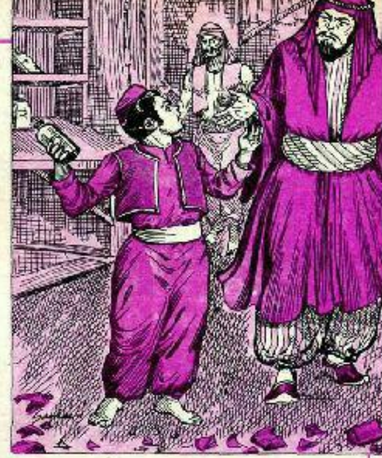
"अग वेडे! हे तर काहीच झालं नाही!" दिलैला म्हणाली.

तिकडे रंगारी डबल रोटीच्या दुकानातून डबलरोटी व भाजी वगैरे विकत घेत असतां नोकर आला व विचारू लागला–"मालक, कशाला हो, बोलाविलेत?" दुकानदाराला संशय आला आणि तो दुकानकडे धावला. त्याला गाढवं पाळणारा दुकानात तोडफोड करीत असलेला दिसला.

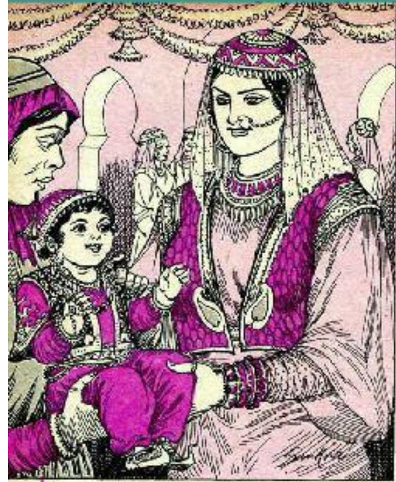
"हे काय रे, चालल आहे, मूर्खा!" रंगाऱ्याने विचारले.

"तुम्हांला कर्ज देणाऱ्यांनी सोडलं का हो?" गाढवं पाळणारा विचारू लागला.

तो प्रश्न ऐकून दोघे परस्परांकडे काही न कळल्यासारखे पाहू लागले. शेवटी "ती म्हातारी कोठे मेली रे?" असे रंगाऱ्याने विचारले आणि "माझं गाढव कोठे आहे?" असे त्या गाढव पाळणाऱ्याने विचारलं.

रंगाऱ्याने घरी जाऊन खालच्या मजल्याचे दार ठोठावले. तेव्हां अंगरख्याशिवाय उघड्या अंगाने बसलेल्या मोहसिनने दार उघडले. रंगाऱ्याने संतापून विचारले–"चोरा, गाढवा, कोठे आहे रे तुझी आई?" मोहसिनने चकित होऊन त्याच्याकडे पहात म्हटलं–"तुझी आई वारल्याला कित्येक दिवस झाले!" दोघे परस्पराकडे पहात उभे राहिले. दोघांना वस्तुस्थितीची कल्पना व्हायला थोडा वेळ लागला. नंतर मोहसिन म्हणाला–"त्या म्हातारीने आपल्या मुलीचे लग्न माझ्याशी करून द्यायचे सांगून मला इकडे बसवून ठेवले आहे. त्या दोघी वरच्या मजल्यावर आहेत."

रंगारी जिना चढून माडीवर गेला व दारावर थाप मारली. खातूनने दार उघडले व्यापाऱ्याने विचारले–"तुझी आई कोठे आहे?" ती म्हणाली–"माझी आई वारल्याला पुष्कळ दिवस झाले हो!"

परस्परांशी बराच वेळ बोलत राहल्यावर तिघांना ते फसविले गेल्याचे कळले. खातूनला त्यांनी तिच्या घरी पोचते केले व शहराचा कोतवाल खलीद याच्याकडे गेले आणि घडलेला वृत्तांत सांगितला.

खलीदने आश्चर्यचकित होऊन सर्व वृत्तांत ऐकून घेतला व म्हणाला–"या राजधानीतल्या म्हाताऱ्यांपैकी तुम्हांला फसविणाऱ्या म्हातारीला कसं काय हुडकायचं? तुम्हीच थोडे कष्ट सहन करून तिला पकडून दिलेत तर मी तिला योग्य ती शिक्षा करीन."

निरुपाय होऊन ते तिघे तीन दिशांनी त्या म्हातारीच्या शोधार्थ निघाले.

तिकडे दिलैला सुफी फकीरणीचा वेष बदलून श्रीमंताच्या घरात काम करणाऱ्या मोलकरणीचा वेष करून आपला प्रताप दाखवायला बगदादच्या नागरिकांमध्ये फिरू लागली. ती एका गल्लीत शिरली तेव्हां तिला समोरच एका घरासमोर गालिचे अंथरलेले दिसले. वाजंत्री वाजत होती, दिव्याच्या झगझगाटात गायन, वादन व नृत्य चालू होते. कसल्या तरी उत्सवाचे वातावरण होते. एक गुलाम बाई एका मुलाला कडेवर घेऊन उभी होती. मुलाच्या अंगावर जरीचे कपडे व सोन्याचांदीचे व मोत्याचे दागिने होते.

त्या घराचा मालक बगदादचा कोणी मोठा व्यापारी होता. त्या दिवशी त्याच्या मुलीच्या लग्नाचा साखपुडा होता. गावातल्या पुष्कळ बायका आल्या होत्या. व्यापाऱ्याची बायको पाहुण्यांचा आथित्यसत्कार करण्यात गुंतली होती. मुलाला घेऊन बसणे शक्य नव्हते. म्हणून तिने एका गुलाम मोलकरणीला मुलाला घेऊन बाहेर रहायला सांगितले होते. ही सर्व माहिती दिलैलाने पहिल्यानेच काढून घेतली होती. त्या मुलाच्या अंगावरचे दागिने लांबवायचे दिलैलाने ठरविले.

दिलैला लोकांच्या गर्दीतून वाट काढीत घराच्या पुढल्या दारात आली व मोठ्याने म्हणाली–"मला शेवटी उशीर व्हायचा तो झालाच, बाई!" आणि एक खोटा दीनार काढून त्या गुलाम दासीच्यां हातात ठेवीत म्हणाली–"तुमची जुनी दाई उमल 'खैर सलाम'. सांगायला आली आहे, म्हणून आपल्या मालकिणीला जरा आत जाऊन सांग मुली!" हातात एक सोन्याचं नाणं आलं होतं ते घेऊन ती मोलकरीण म्हणाली–"हा मुलगा मासाहेबांना पाहतांच हट्ट करील व सोडणार नाही. सर्व घर डोक्यावर घेईल. मी याला सोडून कसं जाऊ म्हणतां आजी?"

"तू परत येईपर्यंत मी घेते की या छोट्या मालकाला?" दिलैला म्हणाली. गुलाम बाईला तें मान्य झालं. तिने मुलाला दिलैलाच्या हातात दिला आणि घरात गेली.

दिलैलाने मुलाला घेऊन लगेच पाय काढला आणि एका निर्जन गल्लीत शिरली आणि मुलाच्या अंगावरचे मूल्यवान दागिने व कपडे काढून घेतले. नंतर त्याला घेऊन एका श्रीमंत जव्हेऱ्याच्या दुकानात गेली.

त्या दुकानदाराने त्या मुलाला ओळखले व दिलैलाला विचारले–"तुझ्या मालकाला किंवा मालकिणीला काय हवं आहे ग?"

"या मुलाच्या थोरल्या बहिणीचा आज साखरपुडा आहे. एक बिलवरांची जोडी, दोन सोन्याची जोडवी, एक कर्णफुलांची जोडी व सोन्याचा कंबरपट्टा, सर्व मिळून सुमारे एक हजार दीनारांच्या वस्तू घेऊन यायला सांगितलं आहे मालकीणबाईंनी. वस्तू घेऊन जाऊन मासाहेबांना दाखविते. त्यांना आवडेल त्या वस्तु त्या ठेवून घेतील, बाकीच्या परतपावली आणून देईन. तोंपर्यंत पाहिजे तर मुलाला इकडेच ठेवून जाते." दिलैला म्हणाली.

"तुला वाटेल ते कर. परंतु मुलाला ठेवून जायची गरज काय ग?" जव्हेरी म्हणाला. दिलैला दुर्लक्ष करून दागिने घेऊन सरळ आपल्या घरी गेली.

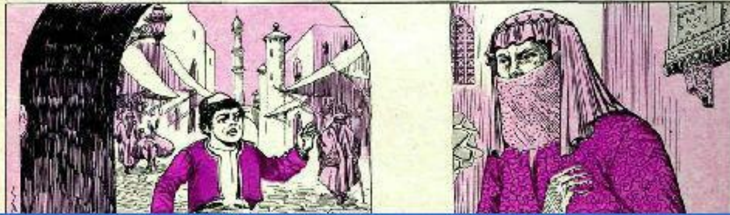
तिकडे व्यापाऱ्याच्या घरात गोंधळ उडून गेला होता. आनंदोत्सव शोकसागरात बुडविणारा झाला. व्यापारी घरी आला तेव्हां घरात रडारड सुरू होती. मुलाची आई मुलाचें नाव घेऊन रडत जमिनीवर लोळत होती. मुलगा कोठे कसा गेला कोणालाच सांगता येईना. बराच वेळ शोध केल्यावर मुलगा जव्हेऱ्याच्या दुकानात सापडला.

व्यापारी जव्हेऱ्यावरच कावला–"चोरा, भामट्या! तू माझ्या मुलाला कां उचलून घेऊन आलास रे? त्याच्या अंगावरचे दागिने आणि कपडे काय झाले?"

"तुमच्या घरी मी तुमच्या मोलकरणी-बरोबर एक हजार दीनारांचे दागिने पाठविले, त्याचं काय?" जव्हेरी उलट खवळून जाऊन विचारू लागला.

दोघे परस्परांकडे चकित होऊन पाहू लागले. परिस्थितीची कल्पना यायला दोघांना काही वेळ लागला. त्याच वेळी दिलैलाने ज्या तिघांना फसविले होते ते तिघेही तेथें आले. सर्वांना फसविणारी एक वस्ताद म्हातारीच असल्याचे सर्वांना कळले. प्रत्येकाने त्याच्यावर आलेल्या प्रसंगाचे वर्णन केले. "या थेरडीचा पत्ता लागेपर्यंत मी झोपणार नाही" अशी प्रतिज्ञाच व्यापाऱ्याने केली. जव्हेरी इतर तिघांना म्हणाला–"तुमच्या बरोबर मी सुद्धा त्या म्हातारीला पकडायला येतो. परंतु सर्व मिळून गेलो तर काही उपयोग नाही, आपण आपापल्या पद्धतीने शोध काढू या. दुपारी आपण सर्व हाजी मसूद नावाच्या न्हाव्याच्या दुकानाजवळपास भेटू या."

दुपारी गाढव हाकणारा पोरगा मसूद न्हाव्याच्या दुकानाकडे जात असतां त्याला दिलैला दिसली. ती वेष पालटून आलेली होती तरी त्याने तिला ओळखले व म्हणाला–"सांपडलीस ग लबाड थेरडे!"

गणेश पुराण

देवादानवांनी मिळून क्षीरसागराचे मंथन केले आणि समुद्रातून अमृत निघाले. विष्णूने जगन्मोहिनी रूप धारण करून राक्षसांना फसविले आणि अमृत देवांना दिले. अमृत प्राशन करून अमरत्व प्राप्त होताच देव गर्वाने हिंडू फिरू लागले. तो अन्याय पाहून राक्षस चिडले. त्यानंतर देवांवर सूड उगवण्याचे ठरवून तारकासुराने घोर तपश्चर्या सुरू केली. ब्रह्मदेवाने प्रसन्न होऊन दर्शन दिले. तारकासुराने त्याच्याकडे अमरत्वाचा वर मागितला.

'जातस्य हि ध्रुवो मृत्यु:' जो जन्मतो त्याला मृत्यु टळत नाही असे सांगून ब्रह्मदेवाने त्याला आणखी एखादा वर पाहिजे तर मागून घेण्यास सांगितले.

तारकासुराने बराच विचार करून शंकराच्या मुलाशिवाय आणखी कोणाच्या हातून मृत्यू येणार नाही असा वर प्राप्त केला.

त्यापूर्वीच शंकराची पत्नी सतीने दक्ष-यज्ञात उडी टाकून देहत्याग केला होता. संतान प्राप्ती होण्यापूर्वीच सतीवियोग सहन करावा लागल्यामुळे शंकराला उन्माद चढला आणि तो हिमालय पर्वतात वैराग्य धारण करून घोर तपश्चर्या करू लागला.

तारकासुराने राक्षसांचे सैन्य जमविले व युद्धाला तयार झाला. त्याने त्रिलोक जिंकला आणि देवांवरचा सूड उगविण्यासाठी देवांवर अत्याचार सुरू केला. इंद्रादिक

देव आपली दीन अवस्था निवेदन करण्यासाठी ब्रह्मदेवाकडे गेले.

"शंकराला मुलगा झाला पाहिजे व त्याच्या हातीच तारकासुराचा वध होईल! असा वर मी तारकासुराला दिला आहे! आणखी कोणाच्याही हाताने तारकासुराच्या केसालाही धक्का पोचणे शक्य नाही, किंबहुना, आणखी कोणत्या ही रीतीने त्याला ठार करणे शक्य नाही!" असे सांगून ब्रह्मदेव सर्व देवांना बरोबर घेऊन काहीतरी मार्ग काढायला विचारण्यासाठी विष्णूकडे गेला.

विष्णू म्हणाला–"सती हिमालय पर्वताची पुत्री पार्वती म्हणून जन्मली आहे व ती त्याच्या घरात वाढत आहे. तेव्हां शंकरपार्वतीचा संबंध कसा जुळवून आणता येईल हे पहा!"

देवांनी नारदाला हिमवंताकडे पाठविले. नारदाने केलेल्या सूचनेप्रमाणे हिमवंत, शंकर तपश्चर्येत समाधी धारण करून बसला होता तेथे गेला व त्याने शंकराची पूजाकरून तपश्चर्येच्या वेळी आवश्यक ती सेवा करण्यासाठी पार्वतीला ठेवून घेण्यासाठी शंकराजवळ विनम्रपणे विनंती केली.

पण शंकर तर बोललाच नाही. तरी 'मौनं सम्मति लक्षणम्' या न्यायाने शंकराचे मौन होकारार्थी असल्याचे मानून हिमवंताने पार्वतीला शंकराच्या सेवेसाठी तेथेच ठेवले आणि निघून गेला.

पार्वतीला बालीपणीच शिवभक्तीचा नाद लागला होता. नारद पार्वतीला शंकराच्या गोष्टी नित्य सांगत असे. शंकराच्या आशुतोष आदि अनेक सद्गुणांची माहिती व शंकराचे महात्म्य कळावे म्हणून पार्वतीला क्षणोक्षणी कुतूहल असे. म्हणून लग्न करायचं तर शंकराशीच असेही तिने मनाशी ठरविले होते. अशा शंकराची सेवा करायला संधी मिळाल्याबद्दल पार्वतीला परमानंद झाला.

उजाडण्याच्या सुमारास शंकर तपश्चर्या करीत असे त्याच्या चारी बाजूचा प्रदेश पार्वती मोरपिसांच्या केरसुणीने झाडून स्वच्छ करी. बर्फाच्या पाण्यांत सुगंधी द्रव्ये घालून ती सडा घाली आणि मोत्यांनी रांगोळी घाली. सोन्याच्या तारेत विविध रत्ने घालून विणलेल्या परडीत शंकराला आवडणारी फळेफुले, बिल्वपत्रे व शुभ्र पांढरी कमळे आणून ठेवी. सुवर्णकमंडलात हिमालयाच्या शिखरावरून वहात येणारे स्फटिकासारखे स्वच्छ पाणी जपमालेजवळ आणून ठेवी. शंकराला स्वत:कडे आकर्षित करून घेण्यासाठी सर्वदा वेणी घालून व पुष्पमालांनी नटून राही. शंकराला प्रिय असलेले केदार वगैरे राग व भैरवी वगैरे रागिणींचे आलाप गाई. शंकराची दृष्टी तिच्यावर पडावी यासाठी ती निरनिराळे प्रयत्न करी. शंकराच्याजवळ रहायला मिळाले या गोष्टीमुळ तिला फार बरे वाटले.

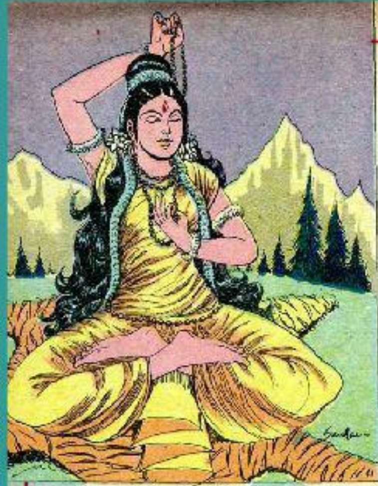
समाधी लावून बसलेला शंकर एखाद वेळ तरी आपल्याकडे पाहील व त्याची ती शांत दृष्टी आपल्यावर पडेल या हेतूने पार्वती निर्निमेष शंकराकडे पहात राही. परंतु शंकर चुकूनसुद्धा आपल्याकडे पहात नाही हे पाहून तिला फार निराशा वाटे.

शंकराच्या मनात चलबिचल होण्यास कामदेवाच्या मदतीची आवश्यकता असल्याचे ओळखून इंद्राने कामदेवाकडे बोलावणे

पाठविले. सर्व प्रकारे त्याचा आदरसत्कार करून त्याला आपल्या सिंहासनावर आपल्या बाजूला बसवून घेतले व त्याची स्तुती करून त्याला खूष केले आणि पार्वतीवर शंकराचा अनुराग होईल असे काहीतरी करण्यास विनंती केली.

वसंत ऋतू सारथ्य करीत असता उसरच्या धनुष्यावर पुष्पबाण चढवून कामदेव रतीसह पोपटाच्या रथात बसून शंकर तपश्चर्या करीत होता त्या हिमशिखराच्या जवळ आला. दऱ्याखोऱ्यात एकाएकी वसंत ऋतू आल्यासारखा सर्व प्रदेश कसा मनोहर दिसू लागला. कोकिळा 'कू कू' करू लागली आणि भ्रमरांचा गुंजारव सुरू

झाला. आपण राहतो तो प्रदेश एकदम कसा काय बदलला असे वाटून शंकराने डोळे उघडून पाहिले. अकाली वसंत आगमन झाल्याचे पाहून त्याला आश्चर्य वाटले. आपला तपोभंग कां बरं व्हावा, असा विचार करीत असतां त्याच्या हातातली जपमाला निसटून खाली पडली. पार्वती ती माळा उचलून शंकराला देऊ लागली त्या वेळी कामदेवाने खूप फुललेल्या वेलींवर भ्रमण करीत असलेल्या काळ्या भ्रमरांच्या आडून नीलकमळाचा बाण शंकराच्या हृदयाला लागेल अशा बेताने सोडला. तो लागताच शंकर दचकला. त्याने डोळे उघडून पाहिले. निर्निमेष त्याच्याकडे पहात बसलेल्या पार्वतीचे मनोहर मुखबिंब त्याला दिसले. ते पाहून त्याचे मनच हरपले.

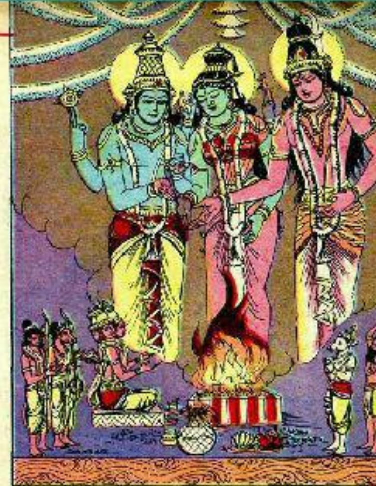
आपला तपोभंग झाल्याबद्दल शंकर आश्चर्यचकित झाला. त्याने रुद्ररूप धारण करून आपला तिसरा डोळा उघडून कामदेवाला पाहिले. त्या पाठोपाठ त्याच्या भालनेत्रातून अग्निज्वाळा बाहेर आल्या आणि कामदेव भस्मीभूत झाला. शंकर उठून उभा राहिला आणि झपाझप पावले टाकीत आपल्या कैलास शिखराकडे निघून गेला.

कामदेवाच्या बरोबर आलेली रती पतीच्या राखेच्या ढिगावर पडून रडू लागली. शंकराचा तपोभंग करण्यासाठी मन्मथाला इंद्रादि देवांनी पाठविले होते. म्हणून ती इंद्राला शाप देण्याच्या बेतात असतां ब्रह्मदेवादि देव आले व म्हणाले– "शंकर पार्वतीचे लग्न होईल तेव्हां कामदेव पुनर्जीवित होईल," असे तिच्या मनाचे समाधान करून देऊन इंद्रादी देव परतले. रती रात्रंदिवस कामदेवाच्या राखेच्या ढिगावरच दृष्टी ठेवून त्या जागी बसून राहिली.

पार्वतीच्या मनांतून तिच्या स्वतःच्या सौंदर्यावरचा विश्वासच उडाला.–आपल्या लावण्याविषयीचा अहंकार पार नाहीसा झाला. शंकराला आकर्षू न शकलेला देह तिला निरर्थक वाटला. तिने शिवरंजनी रूपे तपश्चर्या करण्याचे ठरविले. माता मेनकेने तिला तो विचार सोडण्याविषयी किती सांगितले तरी तिने तिकडे दुर्लक्ष केले. थोडी पर्णे (पाला) मात्र खाऊन तिने शरीर कृश करून तपश्चर्या केली. जया व विजया नांवाच्या तिच्या मैत्रिणी नित्य तिच्या सेवेला हजर रहात व तिच्या प्रकृतीची माहिती मेनका व हिमवंताला येऊन सांगत. काही दिवसांनी पार्वतीने पर्णे खायची सुद्धा सोडून दिली. म्हणून पार्वत अपर्णा नावे ओळखली जाऊ लागली.

शंकराने कामदेवाला भस्म केले खरे, परंतु कामदेवाचा पुष्पबाण व्यर्थ गेला नाही. पार्वतीची तपश्चर्यासुद्धा यशस्वी झाली. शंकर वेष पालटून पार्वतीजवळ गेला व पार्वतीची परीक्षा घेतली. त्याने पार्वतीच्या तपश्चर्येची स्तुती करून तिच्याशी लग्न करण्याचे ठरविले. नंतर त्याने सप्तर्षींना लग्नाविषयी बोलणी करण्यासाठी हिमालयाकडे पाठविले. हिमवंताला इतका आनंद झाला की त्याची शिखरे आणखी उन्नत झाली. सप्तर्षी मुहूर्त ठरवून निघून गेले.

शंकराचे सर्व गण वऱ्हाडी होऊन पुढे चालले व शंकर नवरामुलगा होऊन हिमवंताच्या घरी निघाला. हिमालय पर्वताची

सर्व शिखरे मांडवाचे खांब झाले. विष्णू, ब्रह्मदेव इत्यादी देव, सप्तर्षी व नारद वगैरे सहस्रावधी मुनींद्र लग्नाला आले.

वडील धाऱ्या सौभाग्यवती अरुंधतीने शंकराच्या विशाल कपाळावरच्या डोळ्याच्या वरच्या बाजूला मंगल तिलक लावला. लग्नाच्या वेळेला अनुकूल अशा सर्व वस्त्रालंकारासह शंकर फार सुंदर दिसू लागला. तेव्हां सर्व देव शंकराला सुंदरेश्वर या नव्या नावाने हाक मारू लागले.

सर्व वस्त्रालंकार धारण केल्यावर विद्युल्लतेसारखी दिसणारी पार्वती नवरीमुलगी शोभू लागली. तिला घेऊन विष्णु आला व शंकराला म्हणाला–"तू सुंदरेश्वर आहेस

तर माझी धाकटी बहीण पार्वती मीनाक्षी देवी आहे!" असे सांगून त्याने पार्वतीचा उजवा हात शंकराच्या उजव्या हातात देत दोघांना बोहोल्यावरच्या पाटावर बसविले.

शंकरपार्वतीचा विवाह शंकरपार्वतीला शोभेल अशाच थाटाने झाला.

हिमालय पर्वताच्या खोऱ्यांत शंकर-पार्वतींनी जेथे तपश्चर्या केली होती तेथे देवांचा शिल्पकार विश्वकर्मा याने नवदंपती पार्वतीपरमेश्वरांसाठी एक दिव्य अंतःपुर बांधून तयार केले.

मंगलवाद्ये व वाजंत्री वाजत असतां परस्परांचा हात धरून पार्वतीपरमेश्वर गर्दीमधून चालत त्या अंतःपुर मंदिराकडे निघाले. त्या मंदिराच्या वाटेवरच कामदेवाच्या राखेचा ढिगारा होता. त्या ढिगाजवळ गुढगे टेकून पतिभिक्षा मागणारी रती बसली होती.

शिवपार्वतीने तिच्या जवळ जाऊन तिच्या डोक्यावर हात ठेवला व तिला दीर्घ काळ 'सौभाग्यवती भव' असा आशीर्वाद दिला. शंकराने पुन्हा आपला तिसरा डोळा उघडला. परंतु या खेपेस मृदु शांत चंद्रकिरणांसारखी शीतल कांती त्यांतून आली व भस्माचा ढीग नाहीसा होऊन कामदेव स्वस्वरूपात उठून उभा राहिला आणि एकदांच आपल्या उसाच्या धनुष्याचा झनत्कार करून अदृश्य झाला.

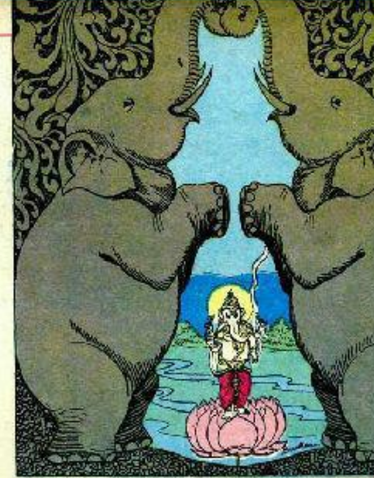
तेव्हां शंकर रतीला म्हणाला–"मुली, तुझा पती पुनर्जीवित झाला आहे.. तुला नेहमीप्रमाणेच दिसत राहील. तुझ्याशिवाय इतर कोणलाही तो दिसणार नाही. म्हणून कोणी कोणत्याही प्रकारे त्याच्यावर वार करू शकणार नाही. अज्ञातऱ्हेने त्याने सोडलेल्या पुष्पबाणांपासून कोणी वांचणेही शक्य होणार नाही. तुझ्याशिवाय इतर कोणाच्या दृष्टीस पडणे किंवा न पडणे त्याच्या इच्छेवर अवलंबून राहील. मी असाच वर त्याला देत आहे."

शिवपार्वतींनी गृहप्रवेश केला. कोणाला दिसत नसल्यामुळे कामदेवाने सुद्धा अदृश्य पुष्पबाणांसह त्या गृहात प्रवेश केला. अरुंधतीने नवदंपतीची तांबडया पाण्याने दृष्ट काढली व त्यांना ओंवाळले. तेव्हां विश्वकर्म्याने पडद्यामागे झांकलेली एक मोठी तसबीर समोर उभी केली व म्हणाला–ही एक अपूर्व तसबीर आहे. या चित्रांत दोघे जण आहेत. त्या दोघांपैकी कोण जास्त सुंदर आहे, हे आमच्या सारख्या सामान्यांना सांगता येणार नाही. तुम्हां दोघांनाच ते शक्य होईल, असे मला वाटते आहे, म्हणून मी ही तसवीर तुमच्या समोर ठेवीत आहे, तरी कोण जास्त सुंदर आहे, सांगण्याची कृपा करावी!" असे सांगून त्याने तसविरीवरचा पडदा बाजूला सारला.

ती तसवीर नसून तो एक उभा आरसा होता. शिवपार्वती त्यात आपले प्रतिबिंब पाहून खदखदां हसू लागली.

"खदखदां हसून भागणार नाही. सांगितले पाहिजे!" नारद म्हणाला.

शंकर स्मित करून पार्वतीकडे कटाक्षपात करीत म्हणाला–"शुक्राच्या कांतीसारखी झगझगणारी नथ घातलेली चित्रांगीच जास्त सुंदर आहे!" शंकराने असे म्हणतांच पार्वतीचे मुखकमळ लाजेने लाल झाले व ती लाजतच हसऱ्या मुखाने म्हणाली–"त्रिनेत्र असलेल्यांचेच सौंदर्य मोठे आहे!" तिचा तो स्वर वीणेच्या स्वरासारखा झंकारला.

सर्वांनी शिवपार्वतीवर फुलांचा व अक्षतांचा वर्षाव करून निघून गेल्यावर नवदंपती रेशमी अशा व गादी अंथरलेल्या झोपाळयावर बसली.

त्यांच्या समोरच्या भिंतीवर दिव्य चित्र काढलेले होते. त्यात एक हत्तीचे सुंदर जोडपे समोरचे पाय उचलून व सोंड एकमेकीत अडकवून नाचत असल्यासारखं चितारलेले होते. तोरण बांधल्यासारख्या त्या दोन्ही हत्तींच्या मधून पलीकडे दिसणाऱ्या सरोवरात एक मोठं कमळ फुललेले होते. त्या चित्रात चितारलेल्या हत्तींच्या जोडप्यावर शिवपार्वतींची दृष्टी खिळली. इतक्यात कमळ दिसत होते तेथे चांदणीसारखी

ज्योती दिसू लागली व ती हळूहळू मोठी होत गेली. त्या ज्योतीतून चंद्रकांतीसारखे विघ्ननाशाचे रूप दोघांना दिसले.

विघ्ननाशाचे रूप हत्तीसारखेच दिसत होते तरी ते दिव्यच होते व प्रसन्नही होते. त्याची दृष्टी शांत ऋद्धि, सिद्धि व शक्ति युक्त होते. त्याचे सुंदर विशाल उदर मोहक होते अभयहस्त धारण करून उभा असलेला तो विघ्नेश्वर पार्वतीला लहान बालकासारखा काही तरी बोबडा बोलत असल्यासारखा भासला.

विघ्ननाशाकडे पहात असतां शिव-पार्वतीला एक अपूर्व व अनिर्वचनीय आनंद उमळून आल्यासारखा वाटला. त्या आनंदात देहभान विसरून गेल्यामुळे दोघांच्या तोंडावाटे शब्दही उमटत नव्हते व दोघे निर्निमेष विघ्नेश्वराकडे पहात राहिले. विघ्नेश्वर डाव्याबाजूला वळलेल्या सोंडेवर हात फिरवीत गोड बोबड्या स्वरात म्हणाला–"मी विघ्नेश्वर आहे! विघ्नांचा नाश करणारा विनायक आहे! पंच महाभूत व गणाधिपती आहे! गणपती आहे! चित्रविचित्र रूप धारण करणारा चित्र गणपति आहे! तुमच्या दोघांच्या परस्पर प्रेमामुळे उत्पन्न शंकराच्या तेजातून कुमारस्वामीचा जन्म होईल व तो तारकासुराचा वध करील. कुमारस्वामीच्या आधी मी अवतार धारण करीन व तुमचा मुलगा म्हणून राहीन." असे तो म्हणत असतांच हात पुढे करून पार्वती त्याला घ्यायला सरसावली. तो विघ्नेश्वर एकाएकी अंतर्धान पावला.

आतापर्यंत पाहिले ते स्वप्न होते की खरे होते या अर्थी पार्वतीपरमेश्वरांनी परस्परांकडे पाहिले. दोघांच्या दृष्टी भिडल्या व दोघेही सर्व विसरले. त्यांनी पाहिलेलं अद्‌भुत दृश्य जणुकाही घडलेच नाही इतक्या ती दोघं सहजी विसरून गेली.

शंकरपार्वतीने त्या मंदिरात आनंदाने संसार थाटला. त्या वेळी पूर्वी कधी न पाहिलेली व न ऐकलेली अशी एक भयंकर गोष्ट जगात घडली.

मेहुणी

दुकान बंद करून शंकरशेट घरी आले तर समोरच्या खोलीत ट्रंक दिसली. चिडून बायकोला त्यांनी विचारले–"आणखी कोण अवतरले, पुक्खा झोडून जायला?"

"जरा हळू बोलाल का? मला भेटायला माझी धाकटी बहीण आली आहे! मागल्या बाजूला आंघोळ करते आहे!" त्यांची बायको पार्वती म्हणाली.

शंकरशेट मोठ्याने हसून म्हणाले–"तुझ्या सारख्या आकार रूप नसलेलीला भेटायला येणारे लोक सुद्धा आहेत म्हणावयाचे तर!"

पार्वतीच्या मनाला ते वाक्य झोंबलं. दोन वर्षांपूर्वी मोठा हुंडा घेऊन शंकरशेटनी तिच्याशी लग्न करून घेतलं होतं. त्या दिवसापासून तिच्या रंगारूपाविषयी बोलून बोलून तिच्या मनाला घरे पाडली होती त्यांनी. स्वभावाने पार्वती गरीबच होती, म्हणून हृदयाला बोचणारे ते वाग्बाण ती निमूटपणे सहन करीत आली होती.

नवऱ्याला प्यायला पाण्याचा पेला हातात देत ती म्हणाली–"उद्यां एक चांगलंसं पातळ घेऊन या."

"नवं का? कशाला?" शंकरशेटने आश्चर्याने विचारले.

"माझ्यासाठी नको आहे, धाकट्या बहिणीसाठी म्हणते आहे! येतां येतां कित्येक दिवसांनी आज आली आहे!" पार्वती म्हणाली.

"वा:, छान! तुमच्या कडच्यांनी साड्या, पातळं द्यावी लागतील असे पूर्वीच सांगितले असते तर तुझ्या वडिलांकडून हुंड्याचे आणखी थोडे जास्त पैसे काढले असते!" शंकरशेट फटकळपणे म्हणाले.

इतक्यात आंघोळ करून मेहुणी लक्ष्मीला घरात येतांना पाहून शंकरशेट स्मित करून

म्हणाले–"किती दिवसांनी येणं हे? निदान ताईला भेटायला यावंसंसुद्धा वाटलं नाही वाटतं?"

"कसं हो जमणार? अभ्यासच इतका असतो!" लक्ष्मी हसत म्हणाली.

"ते खरं असलं तरी, येता येता तुम्ही अशा वेळी कश्या काय आलांत? सर्व गांव-भर चोरांच्या भीतीने गोंधळ माजला आहे! वाटेत तुम्हांला कोणी अडविले असतं तर?" शंकरशेट म्हणाले.

"त्यांना मी तुमचं नाव सांगितलं असतं. माझ्या पायां पडून त्यांनी माफी नसती का मागितली?" असं म्हणत लक्ष्मी खदखदां हसू लागली.

लग्नाच्या दिवशी शंकरशेटनी आपल्या शौर्य साहसाच्या अनेक गोष्टी सांगितल्या होत्या. लक्ष्मी त्यातली एकही गोष्ट विसरली नव्हती. मेहुण्याला त्याची आठवण करून देण्यासाठी टोमणा देत तिनं ते उत्तर दिले होते.

"तू म्हणालीस ते खरेच म्हणा!" असे म्हणत शंकरशेट थोडे नाटकी हसले.

त्याच वेळी रंगनाथ नावाचा एक माणूस शंकरशेटच्या हातात शंभर रुपयाची एक पिशवी देऊन गेला. त्याने दोन वर्षा-पूर्वी शंकरशेटकडून कर्ज घेतले होते आणि ते फेडण्यापूर्वीच गाव सोडून पळून गेला होता. शहरात नोकरी करून, पैसे मिळवून तो त्या दिवशी अनपेक्षितपणे कर्ज फेडा-यला आला होता.

शंकरशेटने बायकोला हाक मारून पैशाची पिशवी तिच्या हातात देऊन तिजोरीत ठेवायला सांगितले. पार्वतीने नवऱ्याला आत बोलाविले व विनवण्या करीत म्हणाली–"न फिटणारं कर्ज कसं सहजी फिटलं नाही का? एक छानसं पातळ घेऊन या तर!"

"बरं झालं की! आधी तिजोरीचे दार बंद कर पाहू!" म्हणत शंकरशेट बायको-वर कावले.

बायको पुन्हां त्याविषयी बोलली नाही. त्यानंतर तिघांची जेवणे झाली.

पार्वती ताटे उचलीत बहिणीला म्हणाली–"चोरांची भीती आहे ना, म्हणून खरकटी ताटंसुद्धां सैंपाक घरातच ठेवावी लागत आहेत!"

"म्हणजे ग काय ताई! दादा बाहेर पाहारा द्यायला पडून रहात नाहीत का? ते बाहेर पडून राहिले तर कोणत्या चोराची छाती होईल भिंतीवरून उडी टाकायला? होय की नाही दादा?" मेहुण्याला लक्ष्मीने विचारले.

"होय, होय तर!" म्हणत शंकरशेटने पाण्याचं भांडं तोंडाला लावलं. बाहेर झोपायचं नाव ऐकूनच त्यांचे पाय थरथर कापू लागले होते.

लक्ष्मीने स्वतःच सर्व खरकटी ताटे विहिरीच्या चारीबाजूच्या फरशीवर नेऊन ठेवली व म्हणाली–"ताई, भीती कसली ग, दादा बाहेर परसात झोपतील की!"

पार्वतीला नवऱ्याच्या भितरेपणाची कल्पना होती. "ते कसे झोपतील ग? त्यांना..." असं पुढे ती काही म्हणणार होती.

परंतु तिचं वाक्य पुरे करीत शंकरशेट म्हणाले–"मला भीती वाटते आहे, असं वाटलं का तुम्हांला? दांडकं खाटेखाली

ठेवून झोपतो. कोणी लबाड चोर आला की त्याचं डोकंच फोडतो."

पार्वतीने नवऱ्यासाठी परसात खाट टाकली. शंकरशेटनी एक जाडजूड दांडकं खाटेखाली आणून ठेवलं. दोघी बहिणींनी आतून कडी लावून घेतली आणि अंथरुणावर पडल्या. शंकरशेटला इकडे कापरं भरलं होतं. मध्यरात्र उलटेपर्यंत त्यांचा डोळा लागला नाही. त्यानंतर डोळा लागला असेल नसेल कोणीतरी हात लावल्यासारखं वाटलं आणि झोप मोडली.

समोर बुरखा घेऊन चोर उभा होता! त्याच्या हातात चकाकणारा सुरा होता.

शंकरशेटचे डोळे पांढरे झाले, तोंडावाटे शब्द उमटेना. त्यांनी हाताने खाटेखाली खुणेने काही दाखविले. चोराने खाटेखालचे दांडकं उचललं व म्हणाला–"मला मारायला हे दांडकं खाली ठेवलं होतंस वाटतं?" म्हणत त्याने सुरा मारायला हात वर केला.

शंकरशेट गळा दाबल्यासारखा घाबऱ्या आवाजात म्हणाला–"सुरा पाहिला की माझ्या तोंडावाटे शब्दही उमटणार नाही. ते दांडकं हातात घ्या!"

"पहिल्याने दार उघड, मला पैसे पाहिजेत." म्हणत त्याने सुऱ्याचा धाक दाखविला.

"घरात बायका आहेत. माझी मान खाली होईल. विहिरीच्या फरशीवर ताटं आहेत, ती घेऊन जा." शंकरशेट म्हणाले.

चोर दात ओठ चावून म्हणाला–"तुमची खरकटी ताटं उचलून घेऊन जाऊ म्हणतोस का? पुन्हां तोंड उघडलंस तर तुला उभा चिरून काढीन!"

"थोडं हळू बोला हो! आत माझ्या बायकोशिवाय दमेकरी माझी मेहुणीसुद्धा आहे!" असं म्हणत शंकरशेटने खिडकीतून हळूच हांक मारली–"पार्वती, पार्वती!"

पार्वती डोळे चोळीत उठून येऊन विचारू लागली–"भीती वाटते आहे का? आत येतां का?"

"तुझं डोंबल! इकडे एक थोर पुरुष आले आहेत! त्यांना थोड्या पैशाची गरज आहे. संध्याकाळी रंगा देऊन गेला तेवढेच पैसे आहेत नाहीत का घरात? तेवढे घेऊन ये!" शंकरशेट म्हणाले.

पार्वतीने चकित होऊन नवऱ्याकडे पाहिले व पैशांची पिशवी आणून दिली. शंकरशेटनी ती नेऊन चोराच्या हातात दिली. त्यानंतर चोर मुकाट्याने निघून गेला व काळोखात दिसेनासा झाला. त्यानंतर शंकरशेटला झोप लागली नाही. पैसे गेले म्हणून डोळे पुशीतच सारी रात्र काढली.

दुसऱ्या दिवशी लक्ष्मी म्हणाली–"दादा, मी संध्याकाळी निघते आहे. येतांना ताईसाठी एक लुगडं आणावं म्हटलं, पण जमलं नाही. मी पैसे देते, एक लुगडं घेऊन या." असे म्हणत तिने पैशाची पिशवी शंकरशेटच्या हातात दिली. ती पिशवी पाहून शंकरशेट दचकले. ती पिशवी त्यांनी स्वत: चोराच्या हातात दिली होती.

लक्ष्मी फिदीफिदी हंसत म्हणाली–"असं पाहता काय हो दादा! चोराला दिलेली पिशवी माझ्या हातात कशी आली म्हणून का? तो चोर तर मीच होते! शाल पांघरून फळं कापायची सुरी घेऊन, आवाज बदलून मीच तर तुम्हांला भिववले. तुम्ही फक्त भितरेच नाही तर लोभीसुद्धा आहां. आंघोळ करून येऊन मी शेजारच्या खोलीतून तुमचं ताईशी झालेलं संभाषण सर्व ऐकलं. ताई आमची रूपरंग नसलीच आहे! ती तिची चूक नाही! आपलं रूप बदलणे कोणाला शक्यही नसतं. परंतु माणसाचं मन पालटण्याचा प्रयत्न केल्यास ते मात्र साध्य होते. यापुढे तरी तुम्ही या संकुचित बुद्धीतून बाहेर पडाल आणि जिच्या गळ्यात मंगळसूत्र बांधलंत तिच्याशी सरळ बोलाल आणि हृदयाला लागेल असे बोलायचे सोडाल असं मी मानते."

शंकरशेटच्या सर्वांगाचा फणफणाट झाला आणि पैशाची पिशवी लक्ष्मीच्या अंगावर जाईल अशी फेकून ते घराबाहेर पडून रस्त्यावर गेले.

"तुझ्या मेहुण्याला किती राग आला, पाहिलास! कशाला गेलीस एवढं नाटक करायला?" पार्वती म्हणाली. ती तर घाबरूनच गेली होती.

परंतु थोड्याच वेळात शंकरशेट दोन उत्तम साड्या विकत घेऊन हंसतमुखाने घरी आले. पार्वतीचा आनंद गगनात मावेना. ती लक्ष्मीच्या खांद्यावर हाताने थोपटत म्हणाली–"तुझ्या मेहुण्यात बदल झाला बाई! कित्येक वर्षे न बदललेली व्यक्ती मेहुणीमुळे एका दिवसात किती बदलली!"

